

ԾԱՆԻԿ

հաշիվ կիսամյակ

Գրական, գիտական
և
գեղարդիկական

Ժ. ՏԱՐԻ
նոր շրջան թիվ 5

ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐ

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ
ՅՈՎՀ. ՂՐԴ. ՊՐԵՏԱՅԻԷ
ԱՂԵՔՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆԷ
Ա. ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆԷ
ՌՈՒԹԵՆ ՋԱՐԴԱՐԵԱՆԷ
ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻԷ
ՍՐԱՊԻՈՆ ՀԷՔԻՄԵԱՆԷ
Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԷ
ԱԼ. ԵԱՏՈՒՐԵԱՆԷ
Մ. Ա. ՊԱՐՈԱՐԵԱՆԷ
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆԷ
ԲՐԱԶԻՔԿԻԷ

ԳՐԱԺՈՒՄ ՆՇԱՆ-ՊԵՊԻԿԵԱՆ, Կ. ՊՈԼԻՍ

Ա. ԱՎԱԶԵ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ.—Օրումն գրականութիւնը	193
ԲՐԱԶԻԲԿԻ (Թարգմ. ԱՂԵԲՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ). - Մուկն ու խուկը (Բոլոնիական առակ)	200
ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ.—Աղջկան նշանակութիւնը (Բա- րոյագիտական ուսումնասիրութիւն)	204
ԴՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ.—Տան սէրը (Դաւառական կեանքի պատկերներ	207
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ. Անկում (Բանաստ.)	212
ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—Վայրենիներուն արեւը	213
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ՊՈՆՏԱՅԻ.—Հնդկաստանի նուիրակի մը արկածները	216
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.—Գիրքերու շուրջը (Մ. Ա. Պարսամ. Էսկի «Անքջանք»ը)	223
ՍՐԱՊԻՈՆ ՀԻՔԻՄԵԱՆ.—Առաջին իմ երգ սիրոյ (Բանաստ.)	227
ԱԼ. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ.—Պարսասում (Բանաստ.)	228
ԴՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ.—Կապիածս (Բանաստ.)	228
Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ.—Անհաւատը (Շար. Էս վերջ)	229

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 45 զրուշ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 23 զրուշ. :	
ԳՍԻԱԴՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 54 զրուշ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 27 զրուշ. :	
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 12 ֆրանք :	

Ձեռքէ՝ թիւ 2 դրուց

Բաժանորդագրութիւնները թիւի վրայ կը հաշուուին :

Ծանուցման, բաժանորդագրութեան եւ թերթին վերաբերող
ամէն կարգի գործառնութեանց համար գիրմել մի՛ միայն՝

{زاغياك غزتهسى}

درعایه ده اسكى ضبطیه جاده سنده ۷۲ نومرو

Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ «Ծ Ա Ղ Ի Կ»

Կ. Պոլիս, Էսկի-Չապթիէ փողոց, թիւ 72

JOURNAL "DZAGHIK,"
Constantinople, Rue Eski-Zabtié, N° 72.

ԾԱՊԻԿ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԵՍ

ԺԷ. ՏԱՐԻ (570) — ԹԻԻ 5

10 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1904

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Amicus Plato, sed magis amica veritas.

Օրուան գրականութիւնը . . . բայց որք՞, հարցնէք թերեւս : Ուրովհետեւ հազիւ չորս ու կէս գրողով տասը, քսան եւ աւելի զբաղականութեան տեսակներ ունինք այս միջոցիս, ինչ որ կրնայ առեղծուածային երանգ մը տալ այն եր-

Ա. — ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱՏԿԱՆԻՇ Կու տնօնող բառերուն որոնցմով ուսումնասիրութեանց այս շարքին վեր-

նագիրը տողած եմ : Մեր մէջ, գրական յայտնի դպրոցներ, ուղղութիւններ չկան. ընդհակառակը, ձգտումները այնքան տարորոշ, այնքան անճանաչ ու բաղմամբիւ են որ ուսումնասիրութեան մը առթիւ բացարձակապէս անկարելի կը դառնայ անոնց ջոկումն ու դասաւորումը : Մինչեւ իսկ կարելի չէ գտնել երկու գրողներ՝ որոնք միեւնոյն գրական դաւանանքն ու ձգտումները ունենան, միեւնոյն ոգուով գրեն, միեւնոյն արդիւնքը հետապնդեն : Նորվեկիացի տրամերգականերու փողփողած անհատականութեան սկզբունքը սքանչելապէս գործադրուած է մեր գրողներուն մէջ, հոգ չէ թէ անգիտակցաբար, քանի որ ո՛չ Իպսէն, ո՛չ Պիորնսըն, ոչ ալ Ստրինտայերկ երբեք բաղդը՝ ունեցած են իրենց գործերէն գոնէ մէկ հատով հաղորդուելու այն եռանդոտ աշխատաւորներուն՝ որոնք մեր այսօրուան գրական փառքն ու պարծանքը կը կազմեն : Պօտէն՝ որ իր գործերը այրել կ'ուզէր մահուընէն առաջ՝ որպէս զի հետեւողներ չունենայ, կրնար հանգիստ մեռնիլ մեր մէջ : Ոչ ոք պիտի ուզէր իր նախորդներուն ըմբռնումներուն վրայ ձեւուած գրականութիւն մը մշակել, ինչպէս չեն ըներ արդէն այսօրուականները : Անոնցմէ իւրաքանչիւրը իր առանձին եսը, իր առան-

ձին ձգտումը, իր առանձին ոճը, նոյն իսկ իր առանձին աշխարհաբարը ունի: Ընդունինք որ հիներն ալ տարբեր չեն: Հոս ամէն մարդ վարպետ է գրականութեան տեսակի մը մէջ՝ որուն ստեղծիչը ըլլալու յաւակնութեամբը կրնայ ուռիլ անվախ, կրնայ յատուկ բազին մը կանգնել եւ իր դարձնած գրականութեան տեսակին անունով իբր կուռք բազմիլ այդ բազինին կատարը: Ոչ ոք իրենց շատ պիտի տեսնէ այդ իրաւունքը, ոչ ոք զիրենք տապալելու փորձ մը պիտի ընէ: Անոնցմէ ամէն մէկը իր առանձին պաշտօնները, նոյն իսկ պաշտամունքի եղանակները ունի, կան որ անպայման չլացում մը կը սպասեն՝ ատենք որուն նոյն իսկ ամէնէն ջերմեռանդ համակիրներն իսկ չեն կրնար իրենց մերձենալ: Կան որ պղտիկ յօգուածի մը համար շնորհաւորական նամակներ, հրապարակային դուռատիքներ կ'ակնկալեն, եւ հազիւ թէ գոհ կը մնան՝ երբ իրենց սիւնակ մը գրուածքին նկատմամբ հրեք եւ աւելի հատորներ լեցնելու չափ բան կը գրուի:

Հաւաքականութեան պայմաններուն անհաղորդ, իրարմէ խուսափող, ձգտումներով ու խառնուածքով մէկգմէկէ մղոններով հեռու գտնուող այս անհատականութիւններէն մէկ քանին մինչեւ սխալ հասկցուած նիւէականութեան մը՝ անհրապոյր բաւիղներուն մէջ մոլորած են: Նորերէն՝ կարելի է ըսել թէ մինակ Արտաշէս Յաւթիւնեան Նիւէ կարգացած է: Իսկ անհամար են անոնք որոնք «ես»ին փառափառանքը կը տարփողեն, կ'արհամարհեն ու կ'ատեն ինչ որ իբր թէ իրենցմէ վարը կը գոնուի, առանց մտածելու թէ արդէն իսկ գերագոյն խոնարհութեան վրայ հաստատուած են իրենց ոտքերուն յեռակէտ զարձած պատուանդանները, եւ թէ կարելի չէ բիշ շատ նշանակելի, հետեւաբար արհամարհանքի ու ատելութեան արժանի բան մը գտնել տակաւին այդ պատուանդաններէն վար: Այս բացառութիւններէն դուրս, միւսները գոհ են, որովհետեւ ամէնքն ալ, մինչեւ անգամ ամէնէն աննշան գրողները, սոստորէն կը ստանան իրենց խունկի ու պատրուակի բաժինը, եւ առերեսոյթ գոհունակութեան մը մէջ կը լողան այն ու պիմպական բարձունքներուն վրայ՝ որոնց ուղիները, աւաճ, այնքան դիւրատար են, մինչեւ տկարագոյն սրունքներու համար իսկ մերձենալի ըլլալու աստիճան: Ներքնապէս՝ կրնան նախանձի եռքեր զգալ, — քանի որ գրացիին հաւը մարդուս միշտ սագ կ'երեւայ, — բայց արտաքուստ շատ չեն դժգոհիր իրարու դէմ, սիրով կ'ընդունին իրենց ինկած յարգանքի հարկը, պաշտուած կ'ապրին ու կը մեռնին, բոլոր նախախնամութիւններուն փառք տալով որ քննադատութեան ոգիէն դուրկ, հետեւաբար՝ ամէնէն ողորմելի միջակութիւնն էսի՝ չրագէտ դաւանելու պատրաստակամ ժողո՞

վուրդի մը զաւակ ծնած են։ Մեր մէջ, գրագէտին գործը ճիշդ երբեմնի ջոջորդիներուն յայտնութիւնը կ'ունենայ, — յղութեան վեցերորդ ամսուն խոստմնալից, եօթերորդին մտացի եւ ամէն կարգի յատկութիւններով օժտուած, ութերորդին մեծայարգ եւ ապագայի յոյսեր ներշնչող, ծնած օրն ալ ազնուաշուք։ Այսպէս ալ, գրագէտին արտադրոյթը տակաւին չծանուցուած՝ սքանչելի կը նկատուի, ծանուցուելէն վերջ՝ հրաշալի, հրատարակուած օրը անհաւասարելի, իր բազմը կարգացուելէն առաջ վճռուած է արգէն։ Հայ ընթերցողը ընդհանրապէս կը նմանի հէքեաթին միամիտ զեղջուկին՝ որ իր կովէն ակնկալած հօրթին տեղ չաբճճի մը կողմէ գրուած իշու քուռակ մը գտնելով անպատճառ կը պնդէ թէ հօրթ է . . . որովհետեւ, կ'ըսէ, կովը չի կրնար քուռակի մը ծնունդ տալ։

Անբնական պիտի ըլլար անշուշտ, եթէ՝ նոյն իսկ այս մեկուսացումներուն մէջ՝ հինի նորի խնդիր չունենար մեր գրականութիւնը։ Պօսիւէի նկարագրած նոր սերունդի տխարը՝ որ առանց ո՛ր եւ է նկատուածէ կաշկանդուած ըլլալու՝ արմուկի հարուածնեւ ըով կ'աշխատի վանել իր նախորդը եւ անոր տեղը գրաւել, աշխարհային իրերու յատուկ կարգ ու սարքի մը պատկերն է արգէն, ու մասնաւորաբար գրականութեան մէջ, որչափ ատեն որ քառասունը անցուցած գրողներ ու երեսունը չգրած գրողներ պիտի գտնուին, առաջինները վերջիններուն խորթ պիտի թուին եւ վերջիններն ալ առաջիններուն։ Մեր գրողներուն քով սակայն, այս փոխադարձ վերաբերումն ալ տարօրինակ, գրեթէ անմասն երեւոյթ մը կը պարզէ։ Որովհետեւ ամէն գրող իրեն յատուկ ընթերցողներու, հիացողներու, շնորհաւորողներու շրջանակ մը ունի արգէն, եւ իր սահմաններուն մէջ սնգերադանցելի վարպետ մը կը նկատուի, երբեք չի բաղձար ուրիշի գիրքին, եւ սլաշոծակից մը կ'արմկէ ո՛չ թէ անոր ձգտումներուն, ուղղութեան եւ ըմբռնումներուն տեղ իր հայեացքը հարկեցուցիչ դարձնելու, այլ պարզապէս իր ինքնութիւնն ու անհատականութիւնը քիչ մը աւելի շեշտելու համար։ Բոլոր մեծ աղգերու գրականութեանց մէջ՝ հինի նորի խնդիրները գլխաւորաբար գրական ըմբռնումներու՝ դաւանանքներու, դպրոցներու շուրջը կը դառնան։ Անոնց մէջ չըսուի թէ Պ. Գր. Մալխաս Արտաշէս Յարութիւնեանը անուանարկեց, բայց օրինակի համար կրնայ ըսուիլ թէ Զօլա՝ յանուն իրապաշտութեան յարձակեցաւ Հիւկոյի ոսմանթիզմին դէմ, ինչպէս կը տեսնուի՝ տարբերութիւնը չափ մեծ է. Զօլա՝ գրական դպրոցի մը անունով գրական դպրոցի մը դէմ կը մաքտուի, հինցած սեռի մը դէմ նոր սեռ մը հաստատել կ'ուզէ, իր վերջին խօսքը ըսած եւ ա՛լ տաղ.

տուկ առթող գրական ուղղութեան մը տեղ նոր, առոյգ ու կենսաւէտ ուղղութեան մը ճամբան հարթել կ'ուզէ: Մինչդեռ Պ. Մալխաս՝ ոչ մէկ դաւանանքի, ոչ մէկ ուղղութեան, ոչ մէկ զըպրոցի անունով կը մաքառի Արտաշէս Յարութիւնեանի դէմ, այլ պարզապէս ինքզինքը ցուցադրելու, վրան խօսեցնել տալու համար:

Պ. Մալխասի պարագան ես իբր օրինակ մէջ բերի. ամէնքն ալ, հիներն ու նորերը հաւասարապէս այդ ըմբռնումով միայն կը մաքառին իրարու դէմ՝ եւ իրար կ'արմկեն: Արդէն տարբեր չի կրնար ըլլալ. որովհետեւ մեր մէջ հինն ու նորը միայն տարիքով կը զանազանուին իրարմէ, եւ ոչ թէ իրենց գրական ուղղութեամբ ու դաւանութիւններով: Նոր գրողներուն մէջ կան որ յաճախ իրենց տարէցներէն անհամեմատ աւելի անձկամտութեամբ կը խորհին, ինչպէս հիներէն շատեր ալ երբեմն լայնամիտ են ու ծայրայեղ անշափ որչափ ամէնէն անասնձ նորեկը չպիտի կրնար ըլլալ: Նուազ չփոթ ու գիտակից արդիւնք մը անյուսալի է ինքնին անտեսակ գրողներէ՝ որոնք իրենց գրական գործունէութեան համար ոչ մէկ մտածուած ու խոր ուղղութիւն կրցած են սահմանել, եւ աւելի՝ պարագաներուն, խնդրանքին, այժմէութեան, ինչպէս նաեւ իրենց անձնական տրամադրութեան համաձայն կ'արտադրեն ինչ նիւթ որ պէտք ըլլայ: Այս է պատճառը որ գրեթէ ամէնքն ալ շարունակ ինքզինքնին կը հերքեն: Իրաւ է՝ գրողին գիտակցութիւնը քանի՜ աւելնայ, քանի՜ իր ծանօթութեանց շրջանակը լայննայ, այնքան առիթ կ'ունենայ իր երբեմնի գրածները բարեփոխելու կամ շրջելու, հետեւաբար զանոնք հերքելու, թայց մերիներունը այսպէս չէ. տարիներու ընթացքին մէջ միեւնոյն սխալը կրնան տասն անգամ շտկել, ու շտկելէ վերջ նորէն կըրկեն, որովհետեւ գիտակցօրէն՝ մշտապէս տեւելու ընդունակ հասկացողութեամբ մը չէ՝ որ շտկած են իրենց երբեմնի ըմբռնումը, այլ պարագան այնպէս բերած է, եւ կամ ուրիշ գրող մը այնպէս ըրած է իրենցմէ առաջ:

Այս թոհ ու բոհին մէջ, իմ ուսումնասիրութեանս առարկայ՝ նորերը միայն պիտի կազմեն, անոնք՝ որոնք վերջին տասը տարիներու միջոցին յայտնուած են ու կը շարունակեն գրել՝ առանց տակաւին որոշ արդիւնք մը տուած ըլլալու: Հիները, որոնցմէ շատեր քառորդ դարէ աւելի գրական գործունէութիւն մը ունին իրենց ետին, մեծ մասամբ ըսած են իրենց վերջին խօսքը, եւ կրնան առանձին ուսումնասիրութեանց առարկայ դառնալ, ինչպէս պիտի ընենք արդէն ապագային: Առ այժմ, տեսնենք թէ այսօր ինչ տարբեր կը խլրտին մեր գրականութեան հերկուած, նոյն իսկ

չարաչար հերկուած հողին մէջ, թէ ի՛նչ սերմեր ցանուած են հոն, եւ թէ ի՛նչ ակնկալութիւններ կրնանք ունենալ վաղուան գրական հունձքին նկատմամբ:

* * *

Յայտնի է որ շատ հերկուած հողը լաւ հունձք չի տար: Քա-
նի մը տարի յաջորդաբար իր սնուցիչ ոյժը վատնելէ վերջ, երկար
հանգիստի ու խնամքի կը կարօտի նոր կենսականութեամբ մը օժ-
տելու համար այն սերմը՝ զոր իր երախներուն մէջ կը թափեն՝
գեղեցիկ հունձքի մը ի խնդիր: Ընդունինք որ ատոր պէս բան մը
եղած է նաեւ մեր գրականութեան համար, եւ թէ այսօրուան նո-
րերուն գրականութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ տկար, ազագուն,
գրեթէ կենսականութենէ զուրկ արդիւնքը արտի մը՝ զոր հերկած
են անխնայ, առանց նկատի առնելու անոր սնուցիչ յատկութեան
քանակն ու աստիճանը: Արդէն բոլոր գրականութեանց մէջ ալ
այդպէս կ'ըլլայ միշտ. փայլուն ու շոնգալից բարձրացման շրջանի
մը ոչ նուազ շոնգալից անկումի շրջան մը կը յաջորդէ, մինչեւ որ
յոգնած հողը հանգստանայ, խնամուի, եւ ընդունակ դառնայ նոր
սերմ սնուցանելու, նոր ու զօրաւոր հունձք տալու:

Ուրեմն ճակատագրային ու շատ բնական բան մըն է այսօր-
ուան գրական անկումը. հետեւաբար՝ պէտք չկայ որ անոր պա-
տասխանատուները փնտռենք, ոչ ալ դատափետներ թերեւս իրենց
մէջ հասնելու ամէն յատկութիւն ունեցող այս սերմերը՝ որոնք
սպառած հողի մը վրայ ցանուած ըլլալուն համար միայն այսքան
ճղճիմ հունձք մը կու տան: Պէտք չէ մոռնալ մանաւանդ որ
գրողի ու գրականութեան բացակայութեան պատճառաւ, շատեր
դէպի գրականութիւնը մղուած են առանց անոր կոչումը եւ կամ
որոշ տաղանդ մը ունենալու: Աւելի պարագաները զիրենք գրող
դարձուցած են քան ներքին գիտակցութիւն մը, եւ եթէ վարա-
նոտ են ընդհանրապէս ու գրականութեան եթերներէն ոչ մէկուն
մէջ կը համարձակին ճախրել թեւաբաց, պատճառը սա է որ չու-
նին այն գեղեցիկ ու բարձրացնող անձնավստահութիւնը՝ որ իրա-
պէս տաղանդաւոր եւ իր ոյժին գիտակից հոգի մը պիտի կրնար
հրդեհել հեշտիւ, գրեթէ առանց օժանդակութեան, առանց քաջա-
լերութեան ու թելադրանքներու:

Այդ նորահաս սերունդին ուղղուած գլխաւոր յանդիմանու-
թիւնը սա է թէ օրը օրին, անչափելի աճապարանքով մը պատ-
րաստուած եւ թեթեւ յատկանիշ կրող գրականութեամբ մը կը
սպառէ իր ոյժերը, եւ թէ բնաւ չի ձեռնարկեր լուրջ ուսումնա-
սիրութեանց, այսինքն այն տեսակ աշխատութեանց, որոնք եթէ

գրական մեծ արժէք մըն ալ չունենան, գոնէ իրենց ժամանակա-
գրական եւ ուրիշ կարգի յայտնութիւններով ցեղին ընկերային ու
գրական կեանքին ծանօթացման կրնան նպաստել:

Այս վարկածը իբր ղիտոլոգիան շատ ճիշդ է, բայց ո՛չ երբեք
իբր յանդիմանութիւն: Այդ գրական սերունդը որուն թեթեւութիւ-
նը կը ձալկեն այսօր, կրնայ շատ մը մեղմացուցիչ պարագաներ
մէջ բերել իր չքմեղացման համար, ու զլիաւորաբար սա անհե-
քելի իրողութիւնը թէ Թրքահայ գրականութիւնը երբեք տարրեր
երեւոյթ մը չէ պարզած, — համեմատութիւնները պահելով ան-
շուշտ, — եւ թէ Թրքահայ միտքը միշտ խոն իբր գլխաւոր յատկա-
նիշ ունեցած է մարդիկն ու իրերը մակերեւութապէս դիտելու,
ապրուած կեանքը — ըլլայ գրական, ընկերային եւ կամ տնտե-
սական տեսակէտով — զուտ իր այժմէութեան երեւոյթներովը նը-
կատի առնելու տրամադրութիւն մը որ սերունդէ սերունդ շատ
մեծ փոփոխութեան մը չէ ենթարկուած:

Յանկարծական յայտնութիւն մը ունեցող գրականութիւննե-
րը, — ինչպէս եղած է Թրքահայ գրականութիւնը, — արդէն երբեք
չեն կրցած խոր ու տարածուն ձգտումներ ունենալ: Գրականու-
թեան մը յայտնութիւնը որչափ շուտ տեղի ունեցած ըլլայ, այն-
չափ հարեւանցի հանգամանք մը կը ստանայ նաեւ անոր արտա-
յայտութիւնը: Այդ շուտ եւ առանց անցեալի յայտնութեան շլու-
րած, գրողները կարծես տենդոտ վաղժի մը կը մատնուին եւ գրա-
կանութեան աստիճանական սահմաններէն ո՛չ մէկուն առջեւ կանգ
կ'առնեն: Կ'արշաւեն խօլ, անհաշիւ գնացքով մը, թեւերու միակ
պրկումով մը կ'ուղեն զրկել բոլոր սեռերը, արտայայտութեան բո-
լոր եղանակները, մարախի ոստումներ փորձելով մէկէն միւսը:
Այդպէսով, իրենց գործունէութեան շրջանը կ'անցրնեն առանց ու-
րոշ, յատկանշական գործ մը թողած ըլլալու: Ամէն մարդ գիտէ
թէ շատ րաներ գրած են: Իրենց մէկ քանի յօդուածները որոնք
ատեն մը մեծ ընդունելութիւն գտած են, տակաւին չեն մոռցը-
ւած տասը, քսան տարիներ ետքը: Բայց ոչ ոք կրնայ որոշել այդ
գրողներուն գործունէութիւնը: Իրենցմէ անուն մը միայն կը մնայ,
եւ տարիներ ու տարիներ այդ անունը կ'արձանագրուի անդա-
դար, յիշատակի մը աղօտ կեանքը ապրելով, մինչդեռ իրենց գո-
յութեան իրաւունք մը տուող պարագաներ, — այսինքն իրենց գոր-
ծերը, իրենց գրական արտագրոյթը, — չեն կրնար ո՛ր եւ է դասա-
ւորման մը ենթարկուիլ: Այդ պատճառաւ անկարելի կը դառնայ
որոշել թէ իրենց գործունէութիւնը ի՞նչ դեր խաղացած է ժամա-
նակին գրականութեան մէջ եւ թէ ի՞նչ ձգտումներ ունեցած են:
Կէտեր՝ որոնց ծանօթացումը միայն պիտի կրնար ամուր ու տե-

ւական համբաւ մը ապահովել: Իրենց գործը, գրուած օրը օրին, մեծ մասամբ այժմէութեան պահանջներուն նուիրուած, մականբեւութային հանգումանք մը միայն ունի թէ՛ իր ներքին արժէքով, եւ թէ արտաքին գեղեցկութեամբ: Առնենք օրհնակի համար Միսաքեանի գործերը, եւ հետզհետէ հետեւեալ հրաշալիքին ականատես պիտի ըլլանք. — պիտի տեսնենք որ «գրագէտ» ընդհանուր յորջորջումով ծանօթ այդ մարդը յաջորդաբար արտադրած է զուտ գրական գործեր, իմաստասիրական գործեր, գրած է քաղաքական ուսումնասիրութիւն մը, մանկավարժական վէպ մը, եւ նոյն ատեն՝ շատ ալ ընդունելութեան արժանացած երգիծարան մը: Եւ հրապարակագիր մը եղած է: Այս խառնակութեան մէջ ինչպէս որոշել անոր կատարած գերը, անոր գրագէտի յատկանիշն ու ձգտումները:

Այսպէս նաեւ միւսներուն համար: Միայն գրական որոշ սեռի մը կապուած գրողները կրցած են գոյութեան որոշ իրաւունքով մը երեւալ, զոր օրինակ Պէշիկթաշլեան, Թերզեան, Հէքիմեան, Դուրեան, Աճէմեան, եւայլն՝ իբր բանաստեղծ, Սվաճեան, Պարոնեան, եւայլն՝ իբր երգիծարան, Ծերենց՝ իբր վիպասան, ինչպէս նաեւ այն գրողները՝ որոնք կարելոր եւ երկարակեաց թերթերու վարիչներ եղած են՝ ինչպէս Պալթազարեան, Իւթիւճեան, Մամուրեան, Զիլինկիրեան, եւայլն: Այս վերջիններուն անունը յիշատակած ատեննիս, կրնանք ապահով կցել նաեւ բանաստեղծ, վիպասան, երգիծարան կամ հրապարակագիր տիպոգոսները, որովհետեւ այդ տիպոգոսները անոնց գործունէութիւնը, անոնց կատարած գերը կը յատկանշեն: Բայց նոյն իսկ անոնցմէ շատեր, իրենց ընտրած առանձին գրական ճիւղերուն մէջ չեն կրցած հիմնական հետք մը թողուլ, եւ իրենց արտագրոյթը միշտ չէ կրցած թօթափել այն մականբեւութային, ափ յափոյ ու թեթեւ հանգամանքը՝ զոր հիմնականները, — որոնց մէջ քիչ չեն միեւնոյն յատկանիշով օժուած գրական արտագրութիւն մը ունեցողներ, — անպայման դատապարտելի կը նկատեն այսօրուան սերունդին համար:

Եւ սակայն, գրական այդ աստիճան աններկայանալի անցեալի մը կոթնելով մարդ չի կրնար յանդիմանել արդի սերունդը, եւ թէ երբեք մեծ մասամբ միեւնոյն մականբեւութային ու թեթեւ արտագրոյթին համար կը սպառէ իր տաղանդն ու ժամանակը: Առհաւուրեան օրէնքը գրականութեան մէջ ալ իր որոշ գերը կը խաղայ, եւ զարմանալի չի կրնար նկատուիլ՝ երբ նոյն իսկ տակաւին սերունդ մը առաջ մեր գրողներուն քով տեսնուող թերութիւններ նոյնչափ կենդանի կերպով մը կ'ապրին այսօրուան գրական սերունդին արտագրութեանց մէջ: Չեմ ըսեր թէ կարելի չէ վանոնք

մեղադրել իրենց նախորդներուն թերութիւնները չզգալնուն եւ ա-
նոնցմէ խուսափիլ չուզելնուն համար, բայց վերջապէս պէտք է
մտածել թէ, գրականութեան մէջ մանաւանդ, այդ կարգի բարե-
շրջութիւններ չեն կրնար մէկ օրէն միւսը կատարուիլ, տարիներ,
մինչեւ անգամ սերունդներ պէտք են գրականութեան մը բարե-
շրջման համար. չատ աւելի տարիներ ու սերունդներ պէտք են
բարեշրջելու համար մերինին պէս գրականութիւն մը՝ որ հիմէն
խսկ սխալ կառուցուած է, որ չատ խոր կերպով մը պատուաս-
տուած է այն թերութիւններով, որոնք այսօր միայն մասնաւոր
ուշադրութեան մը առարկայ կը դառնան:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԽՈՒՆԿԸ

(ԲՈԼՈՆԻԱԿԱՆ ԱՌԱԿ)

Պատարագի միջոցին,
Դրփակային ներքեւ քայ
Ծակի մը մէջ, առանձին,
Մուկիկ մըն էր պահուրսած:
Երբ ժամերգութեան վերջանալուն մօտ
Իր ֆիթին հասաւ խունկին անուշ հոտ.
— «Օհ, ե՛ս եմ, ըսաւ, տարակոյս չիկայ,
Ձերմ պաշտումին առարկայ
Այս քոյր մարդոց որք կ'աղօթեն յար
Հոս, գեղեցիկ ու խոնարհ . . . :
Երեւ'նք, կեղծ խիպն ալ չունի իմաստ,
Կ'ուզեմ տեսնել այն
Խունկն որ կը մրխայ, որ կը վառի սոս
Ու վեր կ'եղէ՛ ինձ, ի՛նձ համար միայն . . . :
— Եւ, աներկեւան, մեր մուկն ակներեւ
Դուրս գալով նստաւ սեղանին վերեւ . . .
Բայց արքայան պահակ կատուն
Տեսաւ, վրաս ցատկեց ժպտուն,
Մէկ հարուածով փակեց մուկին
Սին մարմինն ու սնապարծ հոգին:

Կը պատմեն քե՛ շէշով այս դէպքն ուշագրաւ,
Դերապայծառն իր ֆարգին նիւթ ըրաւ.
«Պէտք է, ըսաւ, ամէն առթի մէջ, մարդիկ
Ըլլան ըզգոյշ, ինքնամեղաց, համեստիկ,
Եւ իրենց շուր խորշին մէջէն,
Խեղճ, իմաստակն ու ուսկան
Բընարին դուրս ելլելու չեն
Որ փորձանքի մը չը գան:»

Բարգմ. Ա. Դ. Ե. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԳԵՐԱԶԻԳԻԻ

ԱՂԶԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

(ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ)

Տղամարդը, ամէն դարու մէջ, երկու տեսակ զիրք բռնած է զէպի կանանց սեռը.—ան հասնողիսացած է կամ իբրեւ տէր, կամ իբրեւ պաշտպան, անշուշտ իր քաղաքակրթութեան աստիճանին համաձայն: Վայրենի ցեղերը՝ կինը նկատած են ու կը նկատեն իբր ստոր արարած մը, որ աւելի բարձր չէ քան այն կենդանիները զորս նուաճած են, եւ որոնցմէ կ'օգտուին: Անոնց համար՝ կինը խելացի գրաստ մըն է, ու նոյն ատեն հաճելի զուարճալիք մը: Պաշտպանութեան գաղափարը աւելի բարձր հասկացողութիւն մը ըլլալով, բնական է որ պիտի բացակայէր եւ կամ չափազանց նշանազ կերպով պիտի արտայայտուէր վայրենի ու կիսավայրենի ցեղերու մէջ: Քիչ չափ քաղաքակրթութեամբ ազգերը միայն ընդունակ են ըմբռնելու տկար սեռը պաշտպանելու եւ անոր օգնելու մարդկայնական գաղափարը:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն՝ ստրկութեան մէջ եւ կամ պաշտպանութեան ենթակայ եղած միջոցին՝ տկար սեռը ամէն երկրի մէջ եւ ամէն ժամանակ կախում ունեցողի դիրք մը բռնած է զէպի տղամարդը, զայն իր բաղդին ու կեանքին տէրը նկատելով, եւ կամ անոր մէջ տեսնելով խնամատար մը, պաշտպան մը, նեցուկ մը, առանց որուն ինք չի կրնար իր գոյութիւնը պահպանել: Պէտք է քաղաքակրթութեան սանդուխէն շատ վեր բարձրանալ, հասնիլ մինչեւ անգլիական եւ ամերիկեան թոյլատու կրթութեան, տեսնելու համար կինը գրեթէ ազատած այդ կապանքներէն եւ ինքնուրոյն էակ մը դարձած: «Գրեթէ» կ'ըսեմ, որովհետեւ այդ երկիրներուն մէջ անգամ գեղեցիկ սեռը տակաւին չէ հասած կատարեալ ինքնուրոյնութեան:

Այսպէս, տղամարդը թէ՛ իր վայրենական շրջանին եւ թէ՛ քաղաքակրթ դրութեան մէջ, մտաւորապէս ու ֆիզիքապէս միշտ ինքզինքը բարձր դասած է կանացի սեռէն: Պահպանելով իր ֆիզիքական առաւելութիւնները, տղամարդը նոյն ատեն պահպանած է նաեւ երկրի գերիշխանութիւնը եւ հողագնտի օրէնագրի մեծ իրաւունքը: Բոլոր կենդանի եւ նոյն իսկ անկենդան էակները հրապտակած են անոր, կինն ալ հպատակած է այդ կենդանիներու կարգին: Եւ ամէն տեղ տիրած է սա համոզումը թէ կինը՝ ամէն տեսակէտով ստոր արարած մըն է. չէ՞ մի որ ան տղամարդուն կողէն ստեղծուած է:

Տղամարդուն կարծիքով, ընութիւնն անգամ, մօր արգանդին մէջ աղջկան աւելի ստոր տեղ յատկացուցած է քան մանչուն։ Այսպէս՝ Հրեաները, Յայները, նոյն իսկ Հռոմայեցիք համոզուած էին թէ աղջիկը կը ծնի ու կը սաղ լանայ մօր արգանդին ձախ կողմը, իսկ մանչը աջ կողմը, եւ թէ այդ պատճառաւ՝ աղջիկով յղի կնոջ ձախ ստինքը աւելի կը մեծնայ ու կաթով կը լեցուի քան աջը։ Եթէ յղի կինը ցաւեր կը զգայ, թոյլ է ու կը նիւաւնայ, եթէ անոր գէմքին վրայ պղուկներ ու չէշեր կը յայտնուին, եթէ գէմքը կը թորչոմի կամ ոտքերն ու աճուկները կ'ուռին, կը նշանակէ թէ արգանդին պտուղը աղջիկ է։ Զուարթ ու առողջագէտ յղի կինը մանչ կը ծնի։ Աղջիկով յղի կինը ընդհանրապէս աւելի կը տանջուի, յղու-թիւնն ու ծննդաբերութիւնը աւելի դժուար կը դառնան։ Այսպէսով, Ժողովուրդին հասկացողութեամբ, աղջիկը նոյն իսկ մօր արգանդին մէջ պատուհաս մըն է ծնողներու համար։

Բայց ամէնը աս չէ։ Շատ ազգերու մէջ կը տիրէ այն համո-զումը թէ աղջկան սաղմը աւելի ուշ հոգի կը ստանայ քան ման-չունը։ Նոյն իսկ հին զիտնականները կը հաւատային թէ մանչը աւելի շուտ հոգի կ'առնէ քան աղջիկը։ Իբրկրատ կը կարծէր թէ մանչ զաւակը մօր արգանդին մէջ հոգի կ'առնէ 30րդ օրը, իսկ աղջիկը 40րդ օրը։ Ըստ Արիստոտէլի, այս տարբերութիւնը աւելի մեծ էր, այն է՝ մանչը 40րդ օրը, իսկ աղջիկը միայն 80րդ օրը։ ԺԶ դարուն գրուած հին զիրք մը կ'ըսէ. «Եթէ ծնելիքը աղջիկ է, պտուղը կը շարժի 90րդ օրը, իսկ եթէ պտուղը մանչ է, շարժում-ները աւելի շուտ կը զգացուին, քառասունքին մէջ։ Ուրիշ տեղե-րու մէջ, օրինակ՝ Էստրապոնիոյ մէջ, աղջկան շարժումը իբր թէ չորրորդ ամսուն տեղի կ'ունենայ, իսկ մանչունը երրորդ ամսուն»։ Եւ որովհետեւ այդ ատենները կը կարծէին թէ սաղմը կը սկսի շարժիլ այն րոպէին երբ հոգին անոր մէջ կը մտնէ, հետեւաբար կ'ենթադրուէր թէ աղջիկը աւելի ուշ հոգի կը ստանայ քան մանչը։

Ափրիկեան քանի մը կիսավայրենի ցեղերու մէջ, աղջիկը որոշ զրամագլուխ մըն է. փեսացուն զայն կը գնէ վճարելով տնային կենդանիներ. ալդ պատճառաւ, ակնարկուած ցեղերուն մէջ աղջը-կան ծնունդը շատ աւելի հրճուանքով կը տօնուի։ Բայց այս դէպ-քերը բացառութիւն են, եւ ընդհանուր վերաբերումը դէպի աղ-ջրկան ծնունդը, ամենուրեք արհամարհական եւ թշնամական ե-ղած է։ Աղջկան ծնունդը ամօթաբեր է մօր համար։ Ռուսաստանի մէջ զարմանալի նախապաշարում մը գոյութիւն ունի այս մասին. — երբ յղի կնոջ մը կը հարցնէք թէ ի՞նչ է ծնելիքը, մա՞նչ թէ աղ-ջիկ, ու կը կարմրի, կը նշանակէ թէ արգանդին պտուղը աղջիկ է. եթէ չկարմրի՝ մանչ է։ — Ինչպէս կը տեսնուի, աղջիկով յղանալը

ա'յն աստիճան ամօթալի կը նկատուի որ մայրը, նոյն իսկ չգիտ-
նալով թէ ինչ է արգանդին մէջինը, ամօթէն կը կարմրի:

Ափրիկեան մեծ ցեղի մը տղամարդը երբ կը լսէ թէ իրեն աղ-
ջիկ մը ծներ է, «մեծ վշտի մէջ կ'իյնայ, դէմքը կը մռայլի, մար-
դոցմէ կը խուսափի, եւ ինքզինքին կը հարցնէ թէ պահէ՞ այդ ա-
մօթահար երեխան, թէ չէ մեռցնէ»: Շարկով՝ կ'ըսէ թէ միեւնոյն
ըմբռնուած ունի նաեւ Հնդկ, Կարսիկ, Խաբշիկ, Ճարոնցի ու Զի-
նացի տղամարդը: Մանտարիները իրանց համար ամենամեծ ան-
պատուութիւն կը նկատեն, երբ մէկը հարցնէ թէ աղջիկ զաւակ
ունին: Պոս՝ իր մէկ երկին մէջ կը յիշատակէ Միջին-Ասիոյ ցեղի
մը հետեւեալ երգը.— «Աւելի լաւ է որ աղջիկը արեւի լոյս չտես-
նէ ու մօրը արգանդին մէջ մեռնի. իսկ եթէ ծնած է, աւելի լաւ
է որ իսկոյն մեռնի»: Այն ժամանակ, ծննդեան հետ միասին կը
սօսեն նաեւ թաղուած: Արդէն բոլոր ասիական ցեղերը միեւնոյն
կերպով կը վարուին աղջկան նկատմամբ: Կիները աղջիկ ծնելուն
համար կ'ամչնան, իբր թէ յանցանք գործած ըլլային:

Հին դարերու հասկացողութեամբ, ծննդաբերութիւնը կինը կը
պղծէր. մաքրուելու համար յատուկ ժամանակ որոշուած էր: Այս
ժամանակամիջոցը, աղջկան ծննդեան պարագային աւելի երկար
էր քան մանչուն, որովհետեւ կը կարծէին թէ աղջիկը ա'լ աւելի
կը պղծէ իր մայրը: Մովսէսի օրէնքով՝ եթէ կինը մանչ ծնի, ան-
մաքուր է եւթը օր, իսկ եթէ զաւակը աղջիկ է, անմաքուր է
երկու շաբաթ: Այդ ժամանակամիջոցին՝ կինը իրաւունք չունի
տաճար մտնելու եւ սրբազան իրեղէններ շօտփելու:

Հայերուն մէջ, նոյն իսկ մեր օրերը, տակաւին արհամարհանք
ցոյց կը տրուի դէպի աղջիկը: Աղջիկ ծնող մայրը կարծես կ'ամբշ-
նայ իր կիսրոջ ու տագրերուն առջեւ: Գանձակի գաւառին մէջ,
աղջկան ծնունդը տխրութիւն կը պատճառէ թէ՛ ծնողներուն եւ
թէ՛ ազգականներուն: Մայրը կարծես յանցանք մը գործած է. ա-
մուսինը երբեմն կը բարկանայ կնոջը, երբեմն ալ ամենակուպիտ
խօսքերով կը հայհոյէ անոր: Կեսուրը զայն կ'անիծէ ըսելով. «Ջա-
հէլ տղիս օրը սեւացրիր, ջինսղ (սերունդդ) կտրուի»: Ազգական
կիները կու գան ո'չ թէ աչքի լոյս տալու, ալ մխիթարելու. «Բան
չկայ, աղջիկ բերողը տղայ էլ կը բերի. հէրն ու մէրը սաղ ըլին»:
Կ'անիծեն նաեւ աղջիկ ծնող հարսին մայրը. «Ձեռքդ կոտրուի,
մէկ էլ մեր տանը աղջիկ չփաթաթես»: ⁽¹⁾

«Ի հարկէ, այս զժգոհութիւնը անքան տւելի կը չեշտուի որ-
քան շատ աղջիկ երեխաներ կը ծնին ալդ դերդաստանին մէջ: Եր-
բեմն ալ կը սպաննեն նորածին աղջիկը: Այսպէս վերաբերուելուն

(1) Ե. Լալայեան. — «Գանձակի գաւառ»:

պատճառը սա է որ աղջիկը «ուրիշի ապրանք» կը համարին: Աղ-
ջիկը՝ 10-15 տարի հօրենական տան մէջ ապրելով, տունը ծախ-
քերու ենթարկելով պիտի թողու ու կնութեան երթայ: Մինչդեռ
արու երեխան՝ տան սիւն է, ծերութեան նեցուկ է, օճախը վառ
պահող, ծնողաց յիշատակը պահպանող, անոնց գերեզմանը օրհնել
տուող է» (2)

Շուշիի գաւառին մէջ (Վարանդա), աղջիկ բերող հարսը նոյն-
պէս հալածանքի կ'ենթարկուի: Կեռուրը հայոյանքներ ու անէծք-
ներ կը թափէ խեղճին գլխուն: Եթէ աղջիկ ծնի, կերուխում եւ
աչքի լոյսի այջելութիւններ չեն ըլլար: Շատ հեղ պատահած է
որ քանի մը աղջիկ բերող հարսերը տունէն դուրս վռնտած են (3):

Աղջիկը՝ ընտանիքին համար ծանր բեռ կը նկատուի, քանի որ
մինչեւ մեծնալը, մինչեւ մարդու երթալը մեծ ծախք կը պահանջէ:
Պէտք է զայն լաւ հագուեցնել, հոգ չէ թէ իբր բանուոր ոյժ՝ շատ
թոյլ, յաճախ անպէտ ըլլայ: Իսկ ամուսնանալու պարագային ալ
որչա՛փ մեծ են ծախքերը: Ուրիշ վախճան ալ կայ. — Աղջիկը
կրնայ «պառաւնալ ու տունը մնալ», եթէ տգեղ է եւ կամ բա-
ժինք (օժիտ) չունի: Ատիկա արդէն մեծ դժբաղդութիւն մըն է
ծնողներու համար: Այս պատճառաւ՝ քանի մը աղջիկ ունենալը
աստուածային անէծք ու պատուհաս կը համարուի, եւ ծնողները
կ'ուրախանան՝ երբ աղջիկներէն մէկն ու միւսը հիւանդութեան
ու արկածի զոհ կը դառնան: Թուսահայ վիպադիր մը նոյնպէս
մատնանիչ կ'ընէ աղջկան մասին ցոյց տրուած վերաբերումը. —
«Եթէ ծնածը մանչ է, խումբ մը սպառններ կը շրջապատեն անոր
անկողինը, եւ իրենց բովանդակ կախարդական արհեստը ի գործ
կը դնեն մօրն ու նորածին մանուկին կեանքը անվնաս պահելու
համար «շարիքներէ», «ալքերէ», «քաջքերէ», «գեւերէ», «մեզնէ
աղէկներէ», սատանաներէ, եւն: Մանուկին օրօրօցն ալ կը պըճ-
նեն բժժանքներով, յուսուցանքներով, մինչեւ անգամ Տէրտէրին զը-
րած «բթիկ»ներով: Իսկ աղջիկը զուրկ կը մնայ այդ նախախնա-
մութիւններէն:»

Շատ երկիրներու մէջ, աղջկան նկատմամբ ցոյց տրուած այս
ատելութիւնը այն աստիճանին կը հասնի որ ծնողները կը սպան-
նեն իրենց նորածին աղջիկը: Հնդկական ու չինական երկիրներու
մէջ, աղջկան սպանութիւնը մեծ համեմատութիւններ ստացած է:
Այս գարշիլի սովորութիւնը Աւստրալիոյ եւ մօտակայ կղզիներու
մէջ ալ ի գործ կը դրուի: Որդեսպանութեան շարժառիթներուն ա-
մենագլխաւորը, անտարակոյս աղքատութիւնն է: Մայրայեղ չքա-

(2) Ե. Լալայեան. — «Գանձակի գաւառ»:

(3) Ե. Լալայեան. — «Վարանդա»:

ւորութեան մէջ ապրող ազգերը երբեք սովէն չեն ազատիր. ուժեղ բանուոր տղամարդը հազիւ թէ կրնայ իր զոյուածինը պահպանել, եւ աւելորդ բերան մը՝ ընտանիքին մէջ ահագին ծանրութիւն մը կը դառնայ։ Չինաստանի եւ Հնդկաստանի մէջ ապրող տասնեակ միլիոնաւոր մարդկային էակները, մըջնային համայնքներու պէս կտոր մը հողի վրայ խոնուած են. այդ հողը դադրած է բաւարար բրինձ արտադրելէ. հետեւաբար, անոր վրայ բնակող ողորմելիները՝ որոնք շարունակ հարստահարութեան ենթակայ կը մնան եւ առեւտրական կեդրոններէ դէպ ի երկրին խորքերը կը մղուին, պիտի ձգտէին դանդաղեցնելու իրենց աճումը, եւ անհրաժեշտաբար պիտի յանգէին որդեապանութեան ահռելի դաժաւիարին։ Եւ այս «անհրաժեշտ չարիքին» զոհերը պիտի ըլլային թոյլերը, անոնք՝ որոնք անկարող են մաքառելու, եւ իրենց ապրելու միջոց հայթելու, — այսինքն աղջիկները։ Աղջիկը մեծ խնամք ու ծախք կը պահանջէ. աւելորդ բերան մըն է ան՝ զոր չեն կրնար կշտացնել արդէն իսկ կիսաքաղց ծնողներ։

Սոսկալի է սպանութեան ձեւը։ Յաճախ նորածին աղջիկը ուղղակի աղբի կողովի մը մէջ կը դնեն, կամ փոս մը փորելով ողջ-ողջ կը թաղեն։ Հնդկաստանի մէջ՝ Գանգէսի եւ Սրբազան նեկատուող ուրիշ գետերու մէջ կը նետեն։ Երբեմն հայրը ոտքովը կը ճգմէ երեխան եւ կամ անոր գլուխը կը ջախջախէ պատի մը վրայ, եւ այլն։ Մամուաւորաբար Հնդկաստանի եւ Չինաստանի մէջ, աղջկան սպանութիւնը շատ յաճախադէպ եւ կարծես սրբազործուած է։ Հայրը կը սպաննէ իր աղջիկները, եղբայրները կը սպաննեն իրենց քոյրերը։ Հակառակ անգլիական կառավարութեան խոտադոյն արգելքին, հնդկական ընտանիքներու մէջ իգական սեռի կատարեալ կոտորած մը տեղի կ'ունենայ։ 1836ին, հնդկա-անգլիական կառավարութեան կատարած մէկ քննութենէն յայտնուեցաւ թէ Բաջպուտանի նահանգին 10,000 բնակիչներուն մէջ հատ մը աղջիկ անգամ չէր մնացած։ Ուրիշ նահանգի մը մէջ մարդիկը խոստովանեցան թէ հարիւր տարիէ ի վեր ոչ մէկ է գրեթէ կենդանի թողած էին։ Վաթսուհական թուականներուն կատարուած նոր քննութիւն մը ցոյց տուաւ թէ հնդկական գրեթէ բոլոր նահանգներու մէջ որդեապանութիւն տեղի կ'ունենայ, այնպէս որ բնաւ աղջիկ երեխայ չէ մնացած, եւ տասնեակ, նոյն իսկ հարիւրաւոր տարիներ շատ տեղերու մէջ հարսնիք չէ սարքուած ու տղամարդիկ ուրիշ երկիրներէ կին առնը են։

Ափրիկեան քանի մը վայրերի ցեղերու մէջ ալ տարածուած է դուրսէն կին բերելու այդ սովորութիւնը, որովհետեւ երբեք աղջիկ գաւազը ողջ չեն թողուր։ Հայերու մէջ՝ քրիստոնէական

սկզբունքները ի հարկէ չեն թողլատրեր էգ երեխային ոչնչացումը. սակայն կրկին պատահած են այդ կարգի գէպքեր: Ինչ որ ալ ըլլայ, «աղջկան մահը ներքին գոհունակութիւն մը կը պատճառէ շատ Հայ ծնողներուն», ինչպէս կը հաւաստէ վերոյիշեալ Ռուսահայ վիպագիրը:

Մեր ժամանակներուն մէջ անգամ, որդեսպանութեան զարհուրելի սովորութիւնը կը տիրէ շատ տեղեր: Սէյլան եւ Մատակասքար կղզիներուն մէջ, բացի առջիններէն, բոլոր աղջիկները կը սպաննուին: Շալկով կը հաւաստէ թէ ափրիկեան քանի մը կռապաշտ ցեղերու մէջ, աղջկան թուլ կր տրուի ապրիլ միայն վեց տարի, ուրկէ վերջ, հայրը երեխան ջրհորի մը մօտ տանելով կը հրամայէ որ ծունկի գայ ու մէջը նայի. այդ րոպէին՝ ուժգին հարուած մը կ'իջեցնէ վզին, երեխան ջրհորին մէջ կը նետէ, եւ ջրհորը կը լեցնէ հողով:

Հին դասական երկիրներու մէջ (Յունաստան եւ Հռոմ) աղջկան ծնունդը այդպէս թշնամութեամբ չէր ողջունուեր: Անոնց մէջ՝ աղջիկը ապագայ զինուորներու մայր մը կը նկատուէր. այդ պատճառաւ՝ անկէ գեղեցիկ եւ առողջ մարմին մը կը պահանջէին, ինչպէս կը պահանջէին տղոցմէն: Հայրը՝ նորածին երեխան պիտի ներկայացնէր Ծերտկոյտին, ուր կը զննէին զայն եւ իրենց վրձնոր կու տային: Եթէ երեխան լաւ կազմուածքի տէր ըլլար, կը մտցուէր քաղաքացիներու անուան ցուցակին մէջ. իսկ եթէ ո՛ր եւ է արատ մը ունենար եւ կամ թուրակաղմ նկատուէր, Տայգետեան կոչուած քարափէն ծովը կը նետէին զայն: Ազգագրական նորագոյն տեղեկութիւններու նայելով, արատաւոր երեխաները ոչնչացընելու սովորութիւնը գոյութիւն ունէր եւ ունի տակաւին զանազան ազգութիւններու մէջ:

Ահա թէ ինչպէ՛ս կ'ողջունէին ու կ'ողջունեն աղջկան ծնունդը: Աղջիկը աւելորդ բեռ մը կը համարուի, որմէ կարելի եղածին չափ շուտ ազատելու փափաքը ծնողները նոյն իսկ որդեսպանութեան «ճրին կը մղէ: Հին դարերու մեծ խորհողներուն ու մանաւանդ Քրիստոսի մարդասէր ուսմունքները միշտ ձգտած են ազգերուն սէր ներշնչելու գէպի կանացի սեռը, սակայն չեն կրցած երկու սեռերը հաւասարեցնել: Անտարակոյս, քանի՜ ազգերը կը քաղաքակրթուին, այնքան աւելի կը նուազի այդ տարբերութիւնը, բայց դարձեալ, — նոյն իսկ քաղաքակրթուած ազգերու մէջ, — աղջկան ծնունդը ծնողներուն չի տար այն հրճուանքը՝ զոր մանչ զաւկի մը ծնունդը կը պատճառէ: Ընդհակառակը, աղջկան ծնունդը խուլ, զսպուած դժգոհութիւն մը կ'առթէ իրենց:

ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՏԱՆ ՍԷՐԸ

(ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ)

Ա.

Մեզի պատկից էր Կոլ Առաքելին տունը, խեղճուկ խղիկ մը, բաղկացած մութ ու խոնաւ ներքնատունէ մը՝ որ ձմեռները կը ծառայէր իրրեւ սուֆա՝ ⁽¹⁾ այն պարզ ընդունակութեամբ միայն որ կրնար ողի հետ անմիջական հաղորդակցութեան մէջ չըլլալով՝ տաք ընել եւ կարելի եղածին չափ քիչ ածուխ ու վառելիք ըս. պառել: Վերնայարկը՝ երկու սենեակ կիսաւեր վիճակի մէջ եւ անգործածելի, քանի որ տարիներէ ի վեր ո՛չ ընակութիւն, ոչ ալ մարդու շունչ ունեցած էին իրենց մէջ. ամառը տանիքը կար արդէն՝ որուն վրայ իրկուայ հացը կ'ուտէին, կը պառկէին ու կ'արթըննային:

Առաքելը անունն էր հարկաւ մարդուն ու «Կոլ»ն ալ ասոր անոր, քաղքցի անձանօթ մէկ սրամիտին հեգնութիւնը, միակ բառով արտայայտուած պատկեր՝ որով կը յատկանշուէր այդ ծերու. կը իր կլոր ու խոշոր աչքերուն թոյլ, անկենդան ու միամիտ նայուածքին, իր գէր բայց դանդաղ սրունքներուն անհաստատ քայլափոխին, իր գրեթէ թոթով, կերկերուն ձայնին արտասանութեանը մէջ: Իր գոյութիւնը տարուան բոլոր ընթացքին մէջ մարդու աչքի չպիտի դարձէր՝ եթէ ձմեռուան ցուրտ ու ձիւնալից օրերը չըլլային: Կնիկը՝ բան-բանող ⁽²⁾ էր, ունեւորներու դռները լուացարար եւ ամէն գործի, աշխատութեան հաքնող, այնպէս որ տաներկու ամսուան մէջ վրայէ վրայ հազիւ քանի մը շաբաթ տունը կը մնար եւ իր տանը կնիկը կ'ըլլար: Առաքելն էր որ մինչեւ իրիկուն չորս պատերուն պահպանութիւնը կ'ընէր՝ դորդան ⁽³⁾ նըստած, ծխափողը լեցնելով ու պարպելով, քչելով ճանճերը երեսէն, քչելով հաւերը որ կտկտալով բաց դռնէն ներս կը մտնէին, կամ բարկանալով վռնտելով աս ու ան փողոցի անօթի շունը որ քիթը գետնին, հոտուըտալով սեռէն ներս կ'անցնէր ինկած փշրանք մը վերցնելու: Իր նստողական, այս անփոփոխ, անշարժ դիրքին մէջ օրն իրիկուն կ'ընէր, սպասելով կնկան որ իրիկունը դարձին՝ հետը պնակ մը տաք ապուր բերած կ'ըլլար գոգնոցին տակ պեհ. պորտած ⁽⁴⁾ կամ թարմ հաց մը՝ եթէ հաց բանալու գաղտնիք էր:

Երկուքէն՝ էրիկ կնիկէն դատ՝ տղան ալ կար, բարձրահասակ,

(1) Զմեռուան սենեակ:

(2) Աշխատող (կին), լուացարարուհի:

(3) Գաւիթ:

(4) Պահած:

ճիշդ ու ճիշդ մօրը աչքերովն ու նայուածքովը, նոյնքան դանդաշտ միտ ու կէս կով՝ որ մանկութենէն ի վեր երկաթագործի քով աչկերտութեան գացած էր եւ մինչեւ 30-35 տարիքին ալ դեռ աչկերտ էր, եւ որ սակայն տունը վերադարձին մեծութիւն կը ծախէր, խելացիի ու խելահասի կարողութեանը մէջ կը գտնէր զինքը եւ իրաւարար ու զատաւոր կ'ըլլար հօրն ու մօրը մէջ եւ զած կռիւներուն։ Որովհետեւ կռիւը հազուադէպ պարագայ մը չէր շարժուան մէջ հեղ մը երկուք, երբ կով Առաքելը իր նըստուկ, անգործ կեանքէն դուրս յանկարծ իրաւունք ունենալ կը կարծէր նաեւ կնոջը գործերուն խառնուելու, անոր ըրածին թողածին նկատմամբ անխելք դիտողութիւններ ընելու։ Կնիկը բնականաբար չէր հանդուրժեր եւ հակառակ էրկանը վրայ պահած այն մայրական գուրգուրանքին, աղապատանքին՝ որոնցմով շրջապատած էր սկիզբէն ի վեր իրմէ շատ աւելի տարիքոտ այդ ծերուկը՝ համբերանքը կը հատնէր, կ'ըսէր, կը պոռար ինք ալ իր կարգին։ Ու այս իրարանցումը՝ մեղի համար որ մանուկ էինք այն ատեն՝ շատ զաւեշտական, շատ չարաճճի հետաքրքրութեան մը առիթ կու տար։ Մտիկ կ'ընէինք տանիքէն կամ դրան ճեղքէն, անոնց բերնին կը ծռկտայինք⁽¹⁾ ու հրեմն ալ կը յիշեմ՝ քար կամ հող կը նետէինք ներսը, երբ բանակռիւր տաք կ'ըլլար ու չէր վերջանար, մանաւանդ երբ կով Առաքելին մանկական, թողութիւնաւ ձայնը կ'ըլլար տիրականը, Կռիւը կը շեղէր այդ պարագային, բարկութիւնը կը դառնար մեր կողմը, կը վրիպէր վերջապէս իր բուն նպատակէն ու մենք տեղի տալով արդէն սպառնալիքներու առջեւ, կը ձգէինք կը փախէինք, Առժամապէս ամէն ձայն ձուն կը խաղաղէր, կը լռէր։ Բայց կնիկը կը շարունակէր քիթ փինջ ընել ու կով Առաքելն ալ իր բարկացած մարդու արտաքինը չէր կրնար պարտկել՝ մինչեւ որ իրկուն կ'ըլլար եւ տղան, Մարտիրոսը, տուն կը վերադառնար, կը կռահէր անցած դարձածը։ Եւ ասիկա այնքան դիւրին էր, որ նորէն ծայր կու տար կռիւը, այս անգամ իրարու խառնելով երեք ձայն մէկէն։ Բայց, ինչ որ ուշագրաւն էր, հետզհետէ կնկան բարկութիւնը տեղի տալ կը սկսէր, կը մեղմանար ու կամաց կամաց ընկրկելով՝ կը դառնար էրկանը պաշտպանութեան կողմը, քանի որ տղան միշտ մօրը թեր կ'եղլէր կամ հօրը դէմ էր որ կը խիզախէր։ Քանի մը ժամ վերջը կը պարշուէին, եղ ու մեղր դառնալով նորէն, իբր թէ երբեք բան մը անցած դարձած չըլլար իրենց մէջ։

Մեր քաղաքին մէջ ձմեռը սաստիկ է ամէն տարի, կարեւորագույնը՝ բուքով, փոթորկայից խստութիւնով լեցուն, մանաւանդ յունս

(1) Ծաղրանով մէկուն ձայնը նմանցնել։

ուարի մէջ ու ետքը՝ ուր երկինքը կը ճերմկի, գետին կու գայ, եւ ծամածուռ, նեղ փողոցները ձիւնի դէզերով կը լեցուին մինչեւ ցուիքները, մինչեւ կտուրները, ուր ատեն կ'ըլլայ որ անցորդները տանիքներու բարձրութենէն կը քալեն, եւ եթէ ըլլայ որ իրենց քայլափոխը աջէն կամ ձախէն վրիպում մ'ունենայ՝ իրենք զիրենք տան մը կտուրը գտնելու անակնկալը կ'ունենան։ Ամէն առաւել հարթ տանիքներու թիղերով նստած ձիւնը թիերով, քոցներով կը լեցնեն փողոցները, անցուղարձը կը դժուարանայ, տափարները տափանքով, թաղուելով, հեւալէն կը քալեն եւ արդէն մարդու մը ոտքին չափովը հազիւ կոխելու նեղ անցք մը կը մնայ։

— Մի՛ թափէք, մի՛ թափէք՝ կը պառան անցորդները վարէն դէպի տանիքները, որպէս զի ձիւնը իրենց գլխուն չմաղուի յանկարծ վերէն, ինչ որ յաճախագէտ է։

Կով Առաքելին տունը կը թաղուէր, գոեթէ կը կորսուէր փողոցէն բարձրացող ձիւնի դէզերուն ետեւ, որովհետեւ ամէնէն ցածն էր. ու անոնք մինչեւ ցուիքը կը հասնէին, այնպէս որ հարկ կ'ըլլար վերէն վար՝ մինչեւ դուռը ձիւնէ աստիճաններ կտրել, տանը ելեւմուտը ազատ պահելու համար։ Արդար ըլլալու համար ըսեմ անմիջապէս թէ՛ յանցանքը բոլորովին տանը ցածկեկ խեղճութեանը չէր. բոլոր դրացի տղաքը քիչ մը կատակով, քիչ մըն ալ Կով Առաքելին բարկացոտ բնավորութեանը տեղեակ՝ դիմամբքովի տանիքներէն ձիւնը կը նետէին դէպի այն կողմը. եւ ահա վարէն՝ կոկորդո ճաթեցնելու աստիճան կանչուրատուք մը, վիզը լուք մը կը փրթէր. Կով Առաքելը որ Մխսի էր միեւնոյն ատեն — թէեւ հազիւ այդ փառասիրական մակդիրը կցէին իր անուան — կը պոռար, կը բողբոջէր, կը հայհոյէր. որ՜ւ կ'ըսես. կամ սառ տնտարներու թիւն մը կ'ըլլար բոլոր պատասխանը, կամ տանիքէ տանիք թռչող քրքիչ մը։ Ու վարը, ձիւնեղէն բարձրութեան մը խորը, զուլս մը կ'երեւար, զայրացկոտ դէմք մը՝ կարմիր, կարմիր խոշոր աչքերով, բերան մը որ կը չարժէր, կը ծամածռէր, ցուպ մը որ կ'երեւար օդն ի վեր, կը սպառնար, կը ճօճէր, ձիւնը կը ծեծէր ու կը մնար իր վիճակին մէջ ուր որ էր։ Բայց ձիւնը կը շարունակէր տեղայ թի թի փողոցը, միշտ Կով Առաքելին դրան ուղղուած համբ՝ որ կը գոցուէր, բոլորովին կը ծածկուէր ու անհետ կ'ըլլար։

Չմեռը այդ մարդուն անձին համար չարիք մըն էր ու ձիւնը՝ պատուհան մը, որովհետեւ իր բոլոր սէրը, իր բոլոր հոգածութիւնն, ամբողջ կեանքը հաւաքելով մէկտեղելու էր այդ խղիկին, այդ մարդկային յետին բոյնին վրայ՝ որ իր տունն էր։ Կը խօսէր թէ՛ այնպէս եկած հաւաքուած ձիւնը կրնար վնասել անոր պատե-

րուն, կրնար թրջել, քայքայել զանոնք ու, Աստուած մի՛ արասցէ, որ մը վերէն վար առնել իջնալ: Ինք որ հաւու մը ոտքը կ'արգիլէր դրան սեմէն ներս կոխել անցնելու, որ իր տանիքին վրայ երկու անգամ կոխող անցնողին՝ վարէն հաղար խօսք կը կանչէր, ու եթէ ձեռքը հասնէր կամ մեղքէ չվախնար՝ քիւերուն տակտիքը բոյն դնող ճնճղուկներուն ծղօտները պիտի քակէր ցըրուէր՝ ի՞նչ հավերժութեամբ, ի՞նչ խելքով թող տար ձիւնին քանի մը ամիս անընդհատ կռնակ կռնակի պառկելու տանը պատերուն հետ, վնասելու անոնց շաղախին եւ ապահովաբար թափ տալու նաեւ մինչեւ անոնց հիմը . . . :

Եւ իրաւունք ունէր: Կ'ըսէին թէ ժամանակին, տարիներու ընթացքի մը մէջ, ինքը սպասաւոր եղած էր մեծատան մը դուռը, կեանքին մեծագոյն մասը փրշունք հաւքելով ուտելու վարժեցուցեր էր, ձեռքը անցած դրամը այս ծակը, այն ծակը ժողված պահած, մինչեւ որ օր մը կրցեր էր վերջապէս գօտին լայն կապել ու երկու քղանցքները մէկ մէկու վրայ բերել՝ տէր դառնալով այդ արդէն շինաւուրց տան ու կարգուելով հոն: Անկասկած՝ Երուսաղէմն ալ ահա այդ թուականներուն, իր աղաներուն հետ գացեր ու Լոսն անոնց հետ տեսեր էր: Բայց երբ մենք աչքերնիս բացինք, զինքը միշտ նոյն անփոփոխ տարիքին մէջ տեսանք. նոյն Կով Առաքելը, իր ծերութիւնը ո՛չ թիզ մը առաջ գնաց, ոչ ալ մաղ մը աւելի ճերմկեալ գլխուն վրայ:

Երբ ձիւնը երկինքէն դադար կ'առնէր ու տանիքներուն երեսը ալ վար թափելիք բաւ չէր մնար, ցերեկը կու գար ատեն մը ուր բնականաբար թաղին մէջ կնիկներէն զատ մարդ չէր մնար, էրիկ մարդիկ ամէնքն ալ շուկայ գործի գացած ըլլալով: Կով Առաքելը միայն դրան առջեւ, կոտրած կոթով քոչիկ ⁽¹⁾ թին ձեռքը կը սկսէր յամառ, հսկայական աշխատութեան մը: — Կամաց կամաց, իր յոգնած, ուժասպառ թեւերուն ու մկաններուն բոլոր կարելի զոհողութեամբը պիտի քրքրցնէր ծանր, բլրացած ձիւնը, նախ տեղ բանալու, եթէ կարելի էր, տունէն դէպի փողոցը երթեւեկի համար. բան մը որ պարագային համեմատ կրնար օր մը երկուք տեսել, որովհետեւ թին կարծես հազիւ կը դպնար ձիւնին, ամէն հարուածի հազիւ ձեռք մը շերտ կը փրցնէր ու մէկ կողմ կը նետէր. յետոյ, ինչ որ կարեւորն էր ու ամէնէն տաժանելին՝ դուրսի բոլոր պատերուն շուրջը հաւաքուած դէզերն ալ պէտք էր զատել, անջատել անցքով մը՝ որ կրնար տեսել ամբողջ շաբաթներ, Բայց տակաւին կար անակնկալ դժբաղդութիւնը. աշխատութիւնն իր կիսուն հասած կամ թերաւարտ՝ կը նայիս որ յաջորդ գիշերը սաս-

(1) Կոտրած կոթով քի, դգալ:

տիկ բռնք մը ուրեր է երկինքը ու առտուանց նոր ձիւն, նոր գէղ, նոր գործ: Պէտք էր սկիզբէն սկսիլ նորէն ամէն բան՝ անբաղդատեղի համբերատարութեամբ մը. ու այսպէս ամէն ձիւնէ ետք՝ մինչեւ որ մարտ, ապրիլ ըսինք, անձրեւն ու հեղեղները սկսէին եւ փողոցին սալայտակը մաքրուէր իսպառ ձիւնէ ու օտոյցէ. դարնան այս յորդանոս անձրեւներուն ալ չարիքը, սուր կատակը ուղղակի երկինքէն կու գար կ'ըսես, որովհետեւ վերի փողոցներէն հաւաքուած, կատաղած հեղեղը կը քչէր, կը լեցնէր Առաքելին ցածուկ սեմէն ներս, եւ տանը վարի յարկն է ջուրին մէջ կը լողար:

Սակայն անվնաս, գորովալից բան մը ունէր այդ ծերունին իր յառաջացած տարիքին մէջ. սաստիկ ցուրտին ուր թո՛ւ ըբաժ պահուող թուփք գետինը չիյնար ու շրթունքիդ վրայ կը սառնի՝ իր լաթերուն բոլոր խեղճ պատսպարանքին տակ, մի՛շտ դրան տուջեւ էր, զինուած իր ողորմելի թիովը, եւ աշխատելով, յամառօրէն փորելով իր հասակին երկու երեք բարձրութիւնը ունեցող ձիւնադէզերը, ծեծելով սառած ոտքը գետնին, փչելով թմրած ձեռքերը, բաւական էր որ պատերը ջուր չառնէին եւ ինք հանգիստ ըլլար թէ տունը ապահովութեան մէջ էր: Իրկունը ո՛ւշ ատեն ներս կը մտնէր, երբ արդէն բոլոր ճրագները վառած կ'ըլլային եւ գիշերուան կծու քամին տակ օրոտալ կը սկսէր ու ձիւները կը բիրեղանային, ոսկոր կը կտրէին: Այդ ներսը, մուկ զնդանի մը պէս էր ուր ցորեկը առանց լոյսի՝ մատդ աչքդ ալ խոթէիր չպիտի առննէր. քանի մը մթնիկ⁽¹⁾ վրայ՝ մէկ անկիւնը չորս հոգինոց քիւրսի մը կը մնար ուր զժուար թէ առաւօտէն մինչեւ իրկուն երկու կայծ՝ մոխիրին տակէն գոլ տային. մինչեւ որ կնիկը գար եւ ուշ ատեն երկու երեք կրակ զնէր: Եւ արդէն աւելորդ բան մըն էր կրակը, քանի որ Առաքելէն զատ տունը մարդ չէր մնար եւ ան ալ փողոցէն չէր բաժնուեր . . .

— Տո՛ւնդ աւրի, մա՛րդ, հերիք է, հերիք, կ'ըսէր կնիկը. ներս եկո՛, ներս, գլուխդ սա բռնակին էջի՛կը պիտի թաղեն . . .

Ու համոզելով, քարկանալով՝ կ'առնէր ներս կր տանէր զայն՝ մանկան մը պէս որ իր խաղէն ու խաղալիքէն բաժնուիլ չուզեր: Բայց, մարդը առտուն կանուխ, ժամէն ետքը «անուն հօր եւ որդոյ» նորէն դրան առջեւն էր, գրաւուած իր արվերջանալի աշխատութեամբը, ծռած թիին վրայ կէս մէջքով, լայնցնելով պատին ու ձիւնին միջեւ բացուած անցքը, եւ ատեն ատեն, վայրկեանի մը հանգստի պահուն, շտկելով մէջքը հեղ մը ուղիղ՝ դիտելու համար պատը վերէն վար, տեսնելու թէ գոհունակութիւն

(1) Գրգլեակ:

մըն ալ հո՛ն, շաղախին ու ծեփին վրայ չէ՛ր ճառագայթեր արդեօք:
 -- Բարե՛ւ, Մխսի, կ'ըսէին իրեն՝ անցողները, Աստուած խերդ
 հոգու գէ՛մ բերէ, — մանաւանդ ա՛յն ատեն երբ պատին շուրջն իր
 աշխատութիւնը աւարտած՝ կը սկսէր փողոցին հասարակաց ճամ-
 բոն յարդարել, դար ու փոսերը շտկել, ողորկել եւ աստիճաննե-
 րու բաժնել:

Ու ինք կոթնած ձեռքի թիին վրայ՝ արդար շունչ մը կ'առ-
 նէր, մեծաբաց աչքերէն մանկական ուրախ նայուածք մը կ'եր-
 կընցնէր բարեւոյցին երեսը, ամէնէն անկեղծ միամտութեամբ ինք-
 նագոհ ու հպարտ, առաքինական գործ մը ընող, աւարտողի երե-
 ւոյթովն ու գիրքովը:

(Մնացեալը յաջորդով)

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա Ն Վ Ո Ւ Մ

Վա՛ր նետուեցայ՝ դեռ չը հասած ոսկերուդ,
 Բարձրութեանդ կես ճամբէն,
 Վախնաշով որ օղին մեջէն անխորհուրդ
 Բայլերս զիս հո՛ւ կը ձգեն:

Ես ինքնիրենս մտածեցի վար իյնալ.
 Հեռո՛ւն եիր, ա՛հ շատ վեր.
 Չհասնելուս երկիւղը միտքս ու սիրտս ալ
 Կը չարչարէր, կը կրճէր:

Թեւերս քուլցած՝ չեի կրնար տեղափար
 Հասնիչ քեզի, սիրունիս.
 Շունչքս կտրած, կը հեռայի անդադար,
 Կարօտախտն ալ կ'այրէր զիս:

Մտերիմի ջինջ ձայնով մը հեշտալի
 Կը կանչէիր հեռուէն,
 Ու ես խոնջած՝ դեպի անդունդ կ'իյնայի,
 Արիւնեղով խութերէն:

Վերէն երբեմն ինծի՛ նայե դուն դարձեալ,
 Հանգրուանիդ մեջ վրստւ.
 Թեւս քեզի չը կրցայ ես մօտենալ,
 Բայց միշտ հոգի՛դ կ'երազեմ:

Ս. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՅՐԵՆԻՆԵՐՈՒՆ ԱՐԵԻԸ

Հին ժամանակներուն, երբ քաղաքակրթութիւնը չէր ծլած, ու մարդիկ կ'ապրէին վայրենիներու նախնական կեանքը, մարդկութեան երկու առանցքը կը կազմէին հաւատալիքը եւ բանաստեղծութիւնը, երկուքն ալ երեւակայութենէն աննշաւորուած: Դիտութիւնը տակաւին լոյս մը չէր սփռած աշխարհի իրերուն պատճառները բացատրելու համար: Յաւատենական ինքզնին տակաւին չ'ըօրէն չէր խօսած մարդկային միտքին, ու երեւակայութիւնը միայն, հաւատքին իրեւ ռփանգակը, միակ թարգմանը, անբաղդատելի, ամենակարող մեկնիչը կը մնար տիեզերքի բոլոր տեսարաններուն առջեւ: Զոր օրինակ, Բերուցիին համար մեծ նշանակութիւն մը չունէր գիտնալը թէ ո՞րոնք են այն պատճառները ո՞րոնք ծնունդ կու տան անձրեւին: Ան կ'երեւակայէր, յանկարծ, երկնային աղջիկ մը, որ ջուրով լեցուն դուռ մը ունի ձեռքը, կ'երեւակայէր կայծակ մը, որ դոյլին զարնուելով, կը խորտակէ զանիկա. եւ այսպիսի բաւական կ'ըլլար անձրեւին պատճառները բացատրելու:

Կեանքը շատ հեշտ էր անշուշտ այն ատենները, երբ ո՛չ դիտութեան չարչրկող հետապնդումները, եւ ո՛չ խորհուրդին անձկութիւնները տեղ մը ունէին ամբողջ մտաւոր կեանքին մէջ: Ամէն երեւոյթի պատճառը գիտնալու, ամէն իրականութիւն վերլուծելու գիտնական պէտքը, ամէնէն ապուշ մտածումը պիտի նկատուէր այն ատենին համար: Եւ միթէ պէտք կա՞ր ատոնց ամէնուն, քանի որ արեւը միեւնոյն ճառագայթները կը սրսկէր իր վերին բարձրութենէն, քանի որ անձրեւը միեւնոյն կաթիլները կը ցանցնէր կոյրին ու տեսնողին արտերուն վրայ: Եւ տգիտութիւնը երբեք պատճառ մը չէր կրնար նկատուիլ, բնութենէն ո՞ր եւ է զոր կուսի մը: Ընդհակառակը, հոն, ուր տգիտութիւնը լայն նիստ մը ունէր, եւ բոլոր մտաւոր աշխատութիւնները թողուած էին միմիայն երեւակայութեան, կարծես բնութիւնը ալ աւելի խորհրդաւոր քօղք մը ունէր իր ճակտին, եւ աւելի պատկառելի հանգամանքով ինքզինքը կը ցուցադրէր իր բոլոր վեհութիւններուն մէջ: Դիտութիւնը, թշնամի ձեռքով մը բնութեան երեսէն պատռեց այդ խորհրդաւորող քօղը, մերկացուց զանի իր բոլոր պատճառներուն մէջ, ու այդ օրէն բնութիւնը դադրեցաւ ժողովրդական բանաստեղծութիւններու մեծ ներշնչողը ըլլալէն: Տիեզերք այդ օրէն ալ չունեցաւ իր աստուածային ծնունդները, իր խորհրդապաշտ կերպարները, ու մարդը մարդ մնաց մինչեւ վերջ, եւ տգիտութիւնը:

րեւը դադրեցաւ կենդանութեան աղբիւրը, ճշմարտութեան և աստուածային գեղեցկութեան խորհրդանշանը եղող լուսաւոր աշքը ըլլալէ:

Բայց, եթէ գիտութիւնը աշխարհի մէկ մասին մէջ իր լոյսերը կը տարածէ բնութեան մութ գաղտնիքներուն վրայ, տակաւին տնդին կը մնայ վայրենի աշխարհ մը, ուր իրերն ու մտածումները միեւնոյն երեւոյթը կը գուցադրեն նախապատճառական դարերու մշտածման կերպերուն հետ, եւ կը թողուն, որ իրենց տիեզերածնանկան վեպերը ցոյց տան մեզի նախնական ժողովուրդներու բանաստեղծական, անբջային խորհելակերպերը:

* * *

Արեւը, թերեւս ամէնէն աւելի ուշադրութիւնը գրաւեց վայրենիներուն, որոնք եւ ո՛չ մէկ կերպով մը կրնաին գիտնալ, թէ ինչ հզօր ոյժ մըն էր, որ այդ կրակէ գունտը կը պտտցնէր օդերու պարապութեանը մէջ: Աւստրալիական զրօյցի մը նայելով՝ կար ժամանակ մը երբ արեւը մարդ չէր մտնէր բնաւ: Ի՞նչ տաղտկալի ժամանակ, խաւարը երբեք գոյութիւն չունէր, եւ քունը՝ այդ մխիթարող սեւափետուր հրեշտակը, երբեք չէր գար մարդոց յոգնած բիւրը խիփու: Արեւին տակ աշխատութիւնը տառապանք մը գարձած էր, մութին պակասը ահաւոր պատիժի մը պէս կը ծառանար քոյր անոնց վրայ, որոնց համար կեանքը, արեւին ջերմութենէն այրուած կեանքը կոռ (corvée) մըն էր, զոր դատապարտուած էին կրելու, առանց նիստ ու զաղար ունենալու: Առաջին անգամ Նոռալի զգաց, թէ արեւը մերթ ընդ մերթ պիտի տներեւութանար: Եւ այդ մտածումն անգամ արգէն խոշոր թեթեւացում մը եղաւ իրենց յոգնած կեանքերուն. ո՛վ էր ուրեմն, որ այդ տներեւութացումը պիտի կրնար փութացնել, երբ այդքան պէտք ունէին ինքը եւ իր ցեղին մարդերը, այն հանգիստին, զոր հեռաւոր տեղերու մէջ սպասումէն յոգնող խաւարը պիտի բերէր իրենց: Բայց ի՞նչ պէտք կար մտածելու. չէ՞ մի որ արեւն ալ աստուածային անձնաւորում մըն էր, երկինքին երեսը, չէ՞ մի որ ա՛ն ալ կը լսէր մարդերու աղաղակը: Երկար ատեն խորհեցաւ Նոռալի, արեւին լուսաւոր գնդերներուն արժանաւոր երգ մը, զիւթաբանութիւն մը պատրաստելու համար: Պատրաստուած էր երգը. — «Արեւ, արեւ, վառէ՛ քու փայտերդ, վառէ՛ քու ներքին նիւթերդ, եւ վար իջիր»:

Նոռալիի ձայնը երկար ժամեր կրկնեց միեւնոյն բառերը, ազաւանքի ողորմուկ ձայնով, եւ ա՛յա իրիկուան դէմ արեւը իր վառելանիւթը սպասած, վար իջաւ հորիզոնէն ու գնաց նոր նիւթեր փնտռելու վաղուան համար: Առաջին անգամն էր, որ գիշերը կը սեւնար յոգնած աւատրալիացիներուն համար, եւ առաջին

անգամն էր, որ անոնք քունին քաղցրութիւնները ճաշակեցին :
Մխիթարո՞ղ գիշեր :

Եւ այդ օրէն արեւը չլեղիր իր ընթացքէն, ցերեկը կը վառէ
իր հաւաքած փայտերը, ու գիշերէ գիշեր նորէն կ'երթայ հեռաւոր
անդունդներու ամերէն հաւաքելու պէտք եղած վառելանիւթը :

* * *

Անգիւշեր օրերու միակ բաղձանքը կազմող մութին տենչան-
քը տիեզերական ըլլալով հանդերձ, անոր ստացութիւնը միեւնոյն
կերպով կ'արելի չէ եղած ձեռք բերել, եւ ո՛չ ալ պատմել միեւ-
նոյն ձեւով : Մեկանէլիոյ մէջ, մարդիկ միեւնոյն անգիւշեր օրերէն
ղղուած էին, եւ յոգնութիւնը իրական ու անդարմանելի չա-
րիք մը եղած էր ամբողջ ցեղին համար : Քատ դիւցազնը
ճամբայ ինկաւ, երթալ Գիշերը գտնելու, եւ անկէ ունկնդրութիւն
մը խնդրելու : Քոնկ (—Դիշերը) սիրով ընդունեց մեկանէլեան
պատուիրակը, որ ամբողջ իր աղաչանքները թափեց անոր ոտքը,
եւ յոգնած կեանքի մը բոլոր չարչարանքը պատմեց : Քոնկ գլխաց
Քատի եւ ամբողջ Մեկանէլիոյ ժողովուրդին վրայ, սեւցուց դիւ-
ցազին աչքերը, անուշ քուն մը տուաւ անոր, եւ գրեթէ տաս-
երկու ժամ վերջ Քոնկ վեր ելաւ հորիզոնէն, եւ Արեւը ստիպեց
դէպի արեւմուտք խոնարհիլ :

Պրէզիլեան ուրիշ զրոյցի մը նիւթը կը կազմէ միեւնոյն ան-
գիւշեր արեւը, որ ա՛լ տեսակ մը պատուհաս, վառուած դժոխք մը
եղած էր մարդոց գլխուն : Այդ անվախճան օրուան մէջ կուգայ
վայրկեան մը երբ մէկը կ'ամուսնանայ ցեղապետին աղջկանը հետ :
ցեղապետը տէ՛րն էր գիշերին : Այդ ամուսնութեան միջոցին, ուղեց
իր աղջկան իբր օժիտ տալ գիշերը, որուն պէտքը այնքան չեչ-
տուած կը մնար Պրէզիլեան աշխարհին համար : Դդումի մը մէջ
դրաւ գիշերը, եւ պատգամաւորի մը ձեռքով զայն իր աղջկանը
զրկեց, պատուիրելով որ տակաւին աղջկան մօտ չհասած, չբանա-
յին դդումին բերանը : Հետաքրքրութիւնը, որ յաճախ պատրանք-
ներով կ'ողողէ աշխարհը, այս անգամ իրական ծառայութիւն մը
բերաւ մարդոց : Պատգամաւորը այդ հետաքրքրութենէն չարժած,
կէս ճամբան բացաւ խորհրդաւոր դդումը, եւ ահա գիշերը, ձեռ-
բաղատուած իր կաշկանդումէն, յաւիտենական օրհնութեան մը
պէս սփռուեցաւ աշխարհի վրայ :

Կը տեսնենք, ուրեմն, թէ մեր արեւը ո՛րքան կը տարբերի
վայրենիներուն արեւէն : Եւ այդ զրոյցները, որոնք արեւին հով-
ուերգութիւնը կը կազմեն, կոյս զգացումներու ամբողջ զրոյշմը կը
բերեն իրենց վրայ : Կեղծիք չկայ անոնց մէջ եւ ո՛չ ալ չափա-

զանցութիւն։ Բարեպաշտ տղիտութիւնն է, որ կր սաւառնի հոն, անոնց երկնած տողերուն մէջ, որոնք մեզի կը փոխանցուն բեր- նէ բերան, իբրեւ հնաւթեան թանկագին նշխարները։

Հակառակ գիտութեան հսկայ զարգացումին, հակառակ մեր տեսութեան ընդլայնումներուն, եւ մեր դիտողութեան հասնու- թեանը, նախապաշարու մր տակաւին տեղ մը պիտի բռնէ մարդոց քով, եւ անոնց մէջ վերապրող նախամարդը երբ սչքերը բանայ, պիտի նայի արեւին, հոն տեսնելու։ Համար միեւնոյն գաղտնիքը, միեւնոյն զօրութիւնը, ուրկէ հիները դողացին։ Եւ յոյսը արդի մարդոց համար ալ պիտի մնայ այն չարչրկող ճառագայթը որ խաւարէն կ'ընդոտնուի՝ պարզապէս աշխատութենէն յոգնած, եւ գիտութիւններէն խուսափող կեանքերուն հանգիստը ապահովելու համար։

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԸ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ

«Բիւզանդիոն» իր հոլիս. ՉՅի բուռն հրատարակեց հակիրճ մէկ տարիու- փումը 1763ին գրուած նամակի մը՝ որով Հնդկաստանի նուիրակ Յովհաննէս եպիսկ. Պոնապի իր նամբորդութեամբ եւ արկածներ. բուն պատմութիւնը կ'ընէ Էջմիածնայ Յակոբ Ս. Շամսիսեցի Կաթողիկոսին (1759ին ընտրուած եւ վախճանած 1763ին)։ Մեր բով զանուող ամբողջական օրինակէ մը կ'աւագրենք՝ եռս այդ նամակը որ շատ մը շանձկան տեղեկութիւններ կը պարունակէ։

Աստուածընտիր եւ Սրբազնաւիպ Տեառնդ Յակոբայ Գերափառ Կաթողիկոսի սուրբ գարշապարացն երկրպա- զութիւն մատուցանեմ հրակէղ սիրով։

Որ եւ բազմաւ խոնարհութեամբ եւ պատկառանք այժմ շը- նորհալուր բանս, սկիզբն արարեալ համառօտաբար պատմեսցուք զամենայն անցան մեր։ Արդ՝ թէ որպիսի՝ բազմադիմի վիշտ եւ նե- ղութիւնք, եւ կամ զորպիսի մահառիթ եւ սարսռելի պատուհասք եւ փորձութիւնք, որք եկեալք պաշարեցին զմեզ յամենայն կող- մանց, եւ կուտեցան ի գլուխս մեր՝ յաղագս ծովացեալ յոնցանացս մերոց։ Եւ կամ վերջապէս զորպէս ազատեալ եղաք նորահրաշ ըս- քանչեւեօք, եւ ամենախնամ գթութեամբն Աստուծոյ բարերարին։ Քանզի ի թուականին մերոյ ՌԼԺԿ (Ք. Թ. 1762), եւ յունուարի տմեսանն 20, ի քաղաքն Պասրայ՝ ամենայն պատրաստութեամբ մտաք ի նաւն Սալէն Զէլէպի կոչեցեալ Թուրքին։ Եւ յաջողոք

մամբն Աստուծոյ 40 օրն գնացեալ՝ անվնաս հասաք ի Բանտար Սուրաթն, որ է առաջին քաղաքն Հնդկաց. ի վերայդրեալ թուին, եւ մարտի ամսեան 12: Իսկ անդ մնացաք մինչեւ ի մեծահանդէս տօն Սրբոյ Զատիկին Յարութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի: Նա՛ եւս անդ աւարտեալ, կատարեցաք զամենայն գործ նուիրակութեան մերում: Եւ յետ 15 օր անցելոյ Սրբոյ Զատիկին, եւ ապրիլ ամսեան 24, ելաք ի Սուրաթու, եւ մտաք ի նաւ ուրումն կրակապաշտի, որոյ սիրդ անունն Մըյրճի կոչուր, որ կամէաք զնալ ի Բանկալայ յայնկոյս մեծի ծովուն՝ Ուկիանու յաշխարհն Հնդկաց, ի մեծ նաւահանգիստ քաղաքն Կալկաթայ կոչեցեալ, որ է ընդ իշխանութեամբ Ինկլիզի Տէրութեամբն:

Որ եւ գնացեալ 60 օր ճանապարհ, իբր մերձ էաք ի Կալկաթայ քաղաքն, սակայն բերանն դետին ոչ երեւիր՝ զոր ընդ ծովն խառնիր՝ յաղագս սաստիկ հեղմն անձրեւաց՝ եւ մառախլապատ միգախառն ամպոց: Եւ արդ՝ ի սաստիկ խռովարար այեկոծուածեանց եւ մրրկաց, նաեւ ի յուժգին բախմանէ ամպոց, եւ ի հընչմանց կաթականց, մոլորեցան տգէտ եւ յիմար նաւավարքն. թիւրեալ զնաւն հետեցան, եւ ո՛չ կարացին գտանել զուղիդ ճանապարհն գետուն Կալկաթայ քաղաքին, այլ թիւրեղեալ զնաւն անհրմտութեամբ անցեալ գնացին՝ 300 մղոնի շափ աւելի. կամէին իբր ղէպի խորս ծովու. գնալ, առ ի ազատել զնաւն ի խորտակմանէ, զի տեղին այն ոչ էր խոր ծովն, այլ էր 3 մարդաչափ խոր ծովն. վասն այն զեկավարքն կամէին հեռացուցանել զնաւն ղէպի ծովն. զի մի՛ խորտակիցի նաւն. բայց ո՛չ քնաւ երբեք գիտէին ուր գնալն. եւ ուր տեղ լինիրն, իսկ ի հնչմանէ յուժգին հողմոց՝ եւ ի սաստիկ մրրկածուի այեկոծութեանց, յանկարծակի նաւն սաստիկ զարկաւ ի գետինն ի ներքուստ կողմանէ. եւ իսկուն զեկն անկեալ խորտակեցաւ, եւ համայն յինուածք նաւին խախտեալ թուլացան, եւ տախտակք ոմանք անկան ի տեղւոջէ իւրեանց, եւ լցաւ նաւն ջրով ծովուն, որ եւ հաւասար եղեւ նաւն ընդ ծովուն: Իսկ ի հեռատանէ անմարդաբնակ եւ ամայի ցամաքն երեւիր, եւ նաւն այնչափ հեռի կայր ի ցամաքէն, որպէս ի Սրբոյ Աթոռոյն (էջմիածնայ) մինչեւ ի լերեւան քաղաքն որքան է. նոյնչափ էր հեռի նաւն ի ցամաքէն: Եւ 200է աւելի անձինք կային ի մէջ նաւին, բայց 13 անձինք ի յաղդէս Հայոց էաք թէ ասր եւ թէ կին. իսկ այլ մնացեալքն էին Մահմետական եւ կռապաշտ Հնդկիք. նաեւ բուն Պռանկք Փօրթուկէզ⁽¹⁾ աղքատ:

(1) «Բիւզանդիոնի» տմիոյմսն մէջ «Ճրանսոցի» գրուած է: Թերեւս տեւորոյ չլոյսյ ղիտել տայր, թէ դուր մը առաջ՝ տեւելեան ազգերը ընդհանրապէս «Ճրանկ», «Ճեւնկ» տնունք կու տային հաւասարապէս տեւմտեան եւրոպայի բոլոր ազգերուն: Յովհաննէս վարդապետ ալ այդ մտնով «Ճրանկ» յորջորջումը աւելցուցեր է «Փօրթուկէզ»ին:

Արդ՝ մինչ այսպիսի վտանգաց զիպեղաւ նաւն, նոյն ժամուն, զոր ինչ կայր ի մէջ նաւին, ուտելիքն եւ թէ այլ ինչ զտոք եւ բեռինք, համայն մորկածուի ալիքն ընկղմեցին ի ծովն, եւ նաւն ոչինչ մնաց, այլ հաւասար եղեալ էր ընդ ծովուն⁽²⁾։ Յայնժամ սկսաք ամենեքեանս լալ, գոռալ եւ ճիչ բառնալ հառաչմամբ, եւ ձայնիւ մեծաւ աղաղակել առ Աստուած բարերարն, զի անցուցէ զցասումն իւր ի մէջ։ Որ եւ ի նոյն ժամուն 2 կանայք յաղգէն մերմէ խեղդամահ եղեն ի մէջ նաւին ի յալեկոծութեանց, եւ այլք ոմանք այլազգիք ի հարկանելոյ սաստիկ ալեկոծութեանց եղեն խեղդամահ, եւ ընկղմեցան ի ծովն։ Նաեւս ի նմին ժամու մեր սանտուխն (սնտուկ) ընդ այլոց բեռանց ընկղմեցան ի ծովն, որ Սրբալոյս Մեռօնն եւ ամենայն գոքերն մեր ի մ'ջի նորին էր. նաւ կոնդակքն եւ ամենայն ինչքն մեր ընկղմեցան ի խորս ծովու։ Որպէս աւաղ հոգւոյս, զայս տեսեալ աշոք մերովք, եւ մանաւանդ Սրբալոյս Մեռօնն ի ծովն անկանիւն, յալեկամ իսպառ յոյսն մեր հատաւ եւ վա՛յ կարգացաք ողորմելի անձանց մերոց, իսկ ալիք ծովուն եւս քան զեւս սաստկանայր։

Որ եւ ի նմին ժամու 20 անձինք այլազգիք, եւ մէկ մարդ յաղգէն մերմէ շուտափութ մտին ի փոքր նաւակն, եւ փախեալ գնացին ի ցամաքն, եւ ապրեցուցին զանձինս իւրեանց, բայց զմեզ մոռացան, եւ ո՛չ երբեք կամեցան փրկել եւ ազատել։ Նաեւ այլ մնացեալ բազում մարդիք որք էին ի մէջ նաւին՝ ժողովեցան ի միասին, եւ ի յառաջաստից կապեալ զամենայն գերանս արձակեցին, եւ ի մի՛ վայր բերեալ կապեցին զամենեւին զմիմեամբք հաստ եւ ստուար պարանաւ, եւ ապա՝ ինքեանք զեկավարքն եւ նաւավարքն՝ որք 40 անձինք, ամենեքեան ի միասին նստան ի վերայ կապեալ գերանացն, եւ ալիք ծովուն տարեալ եհան զնոսա ի ցամաքն։ Իսկ մեք Քրիստոնեայքս եւս բազում ջանիւք կամեցաք ընդ նոսա գնալ, թէպէտ եւ բազում աղաչանս եւ պաղատանս արարաք նոցա, սակաւն ո՛չ թողին զմեզ գնալ ընդ իւրեանց. վասն զի նոքա բազումք էին՝ եւ մեք սակաւք, զի՞նչ էաք կարող առնել։ Այլ եւ յամենայն առուր 8 մարդ կամ 7, կամ 6, կամ 4, կամ 3 մարդ, իւրաքանչիւր որ գնացին ի ցամաքն ի մէջ 17 աւուր։ Իսկ մեք ողորմելի անճարքս՝ 17 օր սոված եւ անսուաղ մնացաք ի մէջ նաւին, որպէս զվերջին թշուառս, որք էաք 5 անձինք յաղգէս Հայոց, եւ այլ մնացեալքն 6 Մահմէտականք եւ 4 Գնաւկք Փօրթուկէզ ազգաւ։

(2) Վարդապետ Եսայի Խաչատուր Բալայը հասկցնել կ'ուզէ հոս, եւ ոչ թէ փրկուած, Բալայուած ըլլալը։ «Բիւզանդիոն»ի ամփոփումէն վերջինը կը հետեւի, ինչ որ օրամարտութեան ալ հակառակ է։

Եւ յետ 17 աւուր խորտակման նաւին, յաւուր Վարդաւառի Բարեկենդանի կիրակէին, ի յինն ժամու կարի խիստ սաստկացաւ ահարկու ալիք ծովուն ի հնչմանէ յուժգին հողմոց. այլ եւ սաստիկ գոռացմունք եւ ձայնք ամպոց, եւ սաէպ արձակմունք կայծականց եւ հեղմունք առատահոս անձրեւաց: Յայնժամ նաւն սկսաւ իսպառ քայքայիլ եւ խորտակիլ. իսկոյն առագաստ եւ առաստաղք նաւին եւ սրէնք անկան, որ եւ ի նմին ժամու բաժանեցաւ նաւն ի բազում մասունս: Իսկ մեք սրտատոչոր լալաք աղիողորմ արտասուօք, եւ կանգնեալ կայաք ի վերայ դապուսուն, այսինքն զամբարային վերան. յայնժամ աղաղակեալ դռն արտասուօք, յիշեցաք զմայրն ողորմութեան Ամենօրհնեալ Սուրբ Աստուածածինն: Նաեւ ջերմեռանդ յուսով յուսացաք առ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, հաւատով եւ սիրով, եւ ապաւինեցաք առ ամենազուժ ողորմութիւնն իւր: Որ եւ ի նոյն ժամու իսկոյն այն մեծ դապուսու կտուրն, որոյ վերայ մինչ մեք կանգնեալ կայաք, խնամօք Տեառն մերոյ Յիսուս Քրիստոսի, ամբողջապէս որոշեալ ի տեղւոյն իւրմէ խաղաց ի ծովն, եւ ջուր ծովուն առեալ տարաւ զմեզ եւ եհան ի ցամաքն՝ ի մէջ կիսագիշերին: Եւ երբ ողորմութեամբն Աստուծոյ ազատեցաք ի ծովէն եւ ելաք ի ցամաքն, յայնժամ անկեալ ի վերայ երեսաց մերոց, երկրպագութիւնս եւ փառս մատուցաք Ամենասուրբ Երրորդութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, հանդերձ բազմաւ գոհութեամբ:

Արդ՝ մեք 15 անձինքս որք ազատեցաք ի ծովէն, 5 հոգիք որ Հայոց ազգէն էաք. այս է, նախ ես՝ անարժանս, եւ երկրորդ մեր Տէր Եսեփին, եւս 2 նորահաս կոյս աղջկունք, որք Զուգայեցի Խօճայ Մինասեանց լուսահոգի Գրիգոր աղայի դստերքն էին, եւ մէկ եւս նօքէր (ծառայ) տղայ. իսկ այլքն Ֆռանկք եւ Թուրք էին: Բայց մինչ ազատեցաք ի ծովէն զկնի երկուց աւուրց Վարդաւառի պասին, երեքշաբթի օրն, ի յառաւօտեան ժամուն ի ծագելն արեգական, մինչ զնայաք յեզր ծովուն, յայնժամ անճառահրաչ սքանչելեօքն Աստուծոյ, յանկարծակի գոռաք զՍրբալոյս Մեռօնն ամբողջ եւ անարատ իւր ամանովն, եւ մուշամպովն կապեալ, եւ լաքով կնքեալ, որպէս որ էր յառաջագոյն, նոյնպէս անարատ գտաք. եւ ի նմին ժամու եղեալ ցնծութիւն մեր ո՛չ կարեմ գրով պատմել: Արդ՝ նոյն սանտխտի մէջն բազում գիրք կայր, թող զզգեստսն եւ զայլ ամենայն ինչսն, բայց ամենեւին մէկ զատ զուրս ո՛չ եկն, եւ ոչ ինչ գտաք, բայց միայն զՍրբալոյս Մեռօնն գտաք. եւ առեալ զնա մեծաւ ցնծութեամբ, եւ բազմաւ ուրախութեամբ զնացաք:

Եւ արդ՝ 40 օր ի յանտառն եւ ի ծովեզրն չըջեցաք աստ եւ

անդ, եւ բազում անգամ որոնեցաք զճանապարհս առ ի գնալ ի չինոթիւն ինչ եւ ազատել եւ ապրեցուցանել զանձինս մեր, սակայն ո՛չ եղեւ հնար, եւ ո՛չ կարացաք դատել զճանապարհ իմն որ գնայաք ի չինոթիւն ինչ. քանզի ի մի կողմն ծովն էր, եւ ի միւս կողմն հանդէպ ծովուն՝ էր սաստիկ խիտ անտառս ծառոց եւ ջմջմայ ջուր, նաեւ գազանաբնակք, եւ ամենեւին ոչ գոյր ճանապարհ յամենայն կողմանց: Իսկ ի ծովեզրն ըմբոսեալ գնացաք Ձաւուր ճանապարհ եւ պատահեցաք յորքրիկ գետոյ միոյ, եւ անցաք յանկոյս գետոյն եւ ապա պատահեցաք անդնդախոր գետոյ միոյ որ ի ծովն մտեալ խառնիւր, եւ Յօր մնացաք անդ եւ ոչ կարացաք անցանել զմեծ գետն այն: Իսկ ի գիշերի միում յերեկոյին՝ մէկ ժամ գիշեր անցեալ էր՝ յանկարծ եկն ի մէջ մեր կատաղի առիւծ գազանն, ի մէջ միոյ ժամու 4 մարդ յափշտակեալ տարաւ յրնկերացն մերոց եւ պատառեաց. եւ մեք մնացեալքս վա՛յ տալով անձանց մերոց փախեաք լալով յետակոյս, եւ փոքրիկ գետն այն անցաք յորմէ գնացեալ էաք, եւ զձեռս միմեանց ըմբոսեալ փախեաք, զի մի կորուսանիցիմք զմիմեանս. վասն զի էր սաստիկ մըթին գիշեր, եւ այսպէս հեռացեալ ի գազանաբնակ տեղւոջն, եւ այլ իմն տեղ գնացեալ դադարեցաք:

Եւ զկնի 15 աւուրց, այս դազանական պատուհասէն իրոգերծեալք միամիտ կայաք. եւ աւուր միում Յօր գիշերին դեռ եւս արթուն կայաք, յանկարծ կրկին եկն գողոտագողի նոյն կատաղի չիք առիւծ գազանն՝ մէկ մարդ եւս յափշտակեալ տարաւ. եւ անտի եւս սրտագող փախեաք, ի գիշերին Յօր գնացաք եւ նստաք ի ծովեզրն դադարով փնջեւ ցառաւօտ: Իսկ ի լուսանալ առաւօտուն, գնացաք նոյն տեղն որ Սրբայոյս Մեռօնն գտեալ էաք յառաջագոյն. անդ կայ առեալ մնացաք 15 օր⁽³⁾, ուր շնորհիւ Տեառն այն պիղծ գազանն ո՛չ եկն, թէպէտ մեք բազում ահ եւ երկիւղ կրէաք, եւ ի տեղւոջն յայնմիկ մերձ ծովուն 10 ծառ կայր առանձնակի բուսեալ, զոր մեք վասն երկիւղի գազանին՝ յերեկոյին շուտ ելանէաք ի վերայ ծառոցն, եւ մնայաք բոլոր գիշերն մինչեւ ի ծագիլն արեւուն. եւ ապա՝ իջանէաք ի ծառոցն եւ եկեալ ի ծովեզրն նստէաք մինչեւ յերեկոյ. եւ սոյն ծառքն կէս ժամու հեռի կային ի մեծ անտառէն: Նա եւս ի գազանաբնակ տեղւոջն հեռի էր՝ միոյ աւուրս ճանապարհաւ. վասն զի գազանն այն դարան մտեալ ի գիշերի գողոտագողի գայր, եւ յափշտակէր զմեզ. սակա որոյ՝ ի վերայ ծառոցն ելեալ, անմնաս էաք ի գազանացն:

(3) «Ինկւսնդիոն»ի մէջ 17 օր արձանագրուած է, թերեւս «Ժեյ»ի հետ սխալելով:

Եւ ի տեղւոջն յայնմիկ, երեք զարմանալի բարերարութիւն արար մեզ Աստուած, նախ՝ գերաշրայ Սրբալոյս Մեռօնն անդ գրտաք, երկրորդ՝ վերջին ապաստան տեղի անդ եղեւ մեզ, որ անվնաս մնացաք ի գազանաց, երրորդ՝ եւ զկնի բազմաց մահառիթ վտանգաց, անդ ազատեցաք շնորհիւն եւ ողորմութեամբն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Իսկ ի մէջ սոյն 40 աւուրս, որ մնացաք ի ծովեղերն ի մէջ անտառին, մեր ուտելիքն այս ինչքն էին. երբեմն խաչափառ եւ ալ ժժ խոնք⁽⁴⁾ զժուարաւ եւ հազիւ գտեալ ուտէաք, եւ երբեմն փշոց պտուղք եւ խոտ ուտէաք, երբեմն մեռեալ ճէյրան գառնէաք, զայն եւս հում ուտէաք: Եւ այս պիտի դառնութեամբ անցուցաք զկեանս մեր մինչեւ ի 40 օր: Որ եւ 2 ամիս հաց ոչ կերաք, եւ գլուխն մեր առանց սափրելու էր, եւ ամենայն հանդերձք մեր փտեցան ի յառատահոս հեղման անձրեաց, եւ կերպարանքն տեսութեան մերոյ այլանդակեալ էր ի մարդկային տեսութենէ, եւ դարձեալ էաք իբրեւ զվարենի կենդանի. եւ վերջին թշուառութեամբ մերձ էաք ի դառն մահու:

Եւ արդ՝ ի լրանալ 40 աւուր, որ էր թիւն Հայոց ՌՄԺԱ եւ օգոստոսի 16, յաւուր վերափոխման Ամենօրհնեալ Ս. Աստուածածնին շաքաթապատի յուրաթի օրն, յանկարծ Պաղըրգանջ կոչեցեալ գիւղաքաղաքէն իսկիզի մեծն եկն, 2 կամ 3 հարիւր զօրականօք եւ այլ մարդկամբք, եւ քսան մեծ եւ փոքր թօփով եւ թուֆէնկով, զի ի գետի ջրովն եկն ի ծովեղերն: Պատճառն դաւոյն՝ վասն մեր խորտակած նաւին դուրս եկած զատքն եւ բեռինքն գտանել եւ տիրել: Յայնժամ տեսեալ զմեզ՝ պալեօզն զթագաւ եւ խնամելով տարաւ զմեզ ի նաւակն իւր, բազմեցուց եւ կերակրեց զմեզ հացիւ եւ այլ ուտելեօք. նաեւ հանդերձս եւս ետ մեզ, եւ 6 օր պահեաց զմեզ ընդ իւր ի ծովեղրն. եւ ապա խնամելով առաքեաց զմեզ ի Պաղըրգանջ կոչեցեալ քաղաքն, ի յօթեւանս իւր, ուստի ինքն եկեալ էր: Եւ անդ եւս զմեզ 8 օր խնամօք պահեցին. եւ մեր ազգէն ոչ ոք կայր անդ: Բայց յառաջագոյն մինչ եգիտ զմեզ այս օրհնեալ իսկիզն, նոյն օրն փայեկաւ զիրս առաքեաց ի Կալկաթայ, եւ ի Դաքայ քաղաքսն, եւ ի մացուսն ետ իւր ազգին, եւ մեր Հայոց ազգին՝ վասն զմեզ գտանելոյն: Եւ իւրեւ լուան ազգն մեր ի Դաքայ քաղաքէն, մէկ Հայ տղայ յուղարկեցին զայեղով (նաւակ), եւ զմեզ ամենեքեանս տարան ի Դաքայ ի մէջ մեր ազգին: Իսկ յորժամ լուան ընդ ամենայն տեղիս ազատիլն մեր, ամենեքեան՝ թէ մեր ազգքն եւ թէ այլ-

(4) Եւ ոչ թէ «սմուն», ինչպէս զարմացական նշանով մը մէջ բերուած էր «Իրզանգիւսնի կալմէ»:

ազգքն կարի զարմացան, զի հաւատեալ զիտէին՝ որ 2 ամիս անցեալ էր մեր նաւի խորտակիլն. զի ի յառաջին օրն որ նաւն խորտակեցաւ, 20 նաւաւարք եւ մէկ երիցու տղայ եւս ընդ նոսա զերծեալ փրքր նաւական գնացին ի ցամաքն. եւ վասն ազատութեան մերոյ ո՛չինչ հոգս էր արարեալ այն երիցու տղայն աւմենեւին, այլ շուտափոյթ մեր խեղդամահ լինելոյ բօթն հրատարակեալ էր: Նաեւ Խօճայ Մինասեանց լուսահոգի Գրիգոր աղայի 2 կոյս դստերքն որք ընդ մեզ ազատեցան շնորհօքն Բրիտտոսի, այս դստերաց եղբօրն, եւ այլ աղբակցացն եւս բօթն տուեալ էր այն երիցու որդին. վասն այն ո՛չ կարծէին զմեզ կենդանի եւ ողջ գոյ: Այլ յորժամ լուան ազատիլն մեր, եւ նա մանաւանդ անճառահրաշ սքանչելեօքն Աստուծոյ Սրբալոյն Մեռօնի գտանիլն, իրաւի մեծ ցնծութիւն եւ ուրախութիւն եղեւ ազգիս մերոյ, որք կանայժմ բնակեալք յերկիրս Հնդկաց: Նաեւ մեծ պարծանք եւ պայծառութիւն սրբոյ հաւատոյս Հայ. Սուրբ Եկեղեցւոյ: Իրաւի մեծ արար Տէր զողորմութիւն իւր առ ազգս մեր Հայոց, զի ի յայսմ դառն ժամանակիս, Աստուծոյ ամենաքաղցր գթութեամբն նոր փրկարար սքանչելիք երեւեցաւ յայտնապէս ի մէջ ազգիս մերոյ:

Բայց զայս եւս ի յայտ առնեմ յազգս անպատմելի ցնծութեան եւ ուրախութեան սրտիս եւ հոգւոյս՝ զի աստուածագործ Սուրբ Մեռօնս այս զոր ընդ անարժանիս նուիրեալ առաքեցեր յերկիրս այս, էր մեծի Սրբազանի տէրութեանդ նախկին եւ անդրանիկ շնորհաբաշխութեան Սրբալոյն Մեռօն օրհնէնք պտուղն, որ ի ժամ օրհնութեան կարգն կատարելոյ՝ Սրբազնագործ Իւղոյն, անարժանս եւս ի նոյն ժամուն ներկայացեալ ականատես էի ի Սուրբ Աթոռսդ ցանկալի, ի մէջ մեծահանդէս բազմութեանցն:

Վասն որոյ բիւր զոհութիւն եւ փառք Աստուծոյ բարերարին, որ այսպիսի հրաշապատում սքանչելեօք Սրբալոյն Մեռօնին, ազատեցաք ի ծովու եւ ի գազանաց: Բայց ի մնացեալ յընկերացն մերոց ի մէջ յանտառին, 3 այլազգիք եւ 2 Ֆռանկ չար գազանն տաւրաւ, եւ մէկ Ֆռանկ եւս մեռաւ ի յանտառին: Իսկ այլ մնացեալքս ի 15 մարդկանց՝ ինն անձինք ազատեցաք վերջապէս, թէ մեք եւ թէ այլազգիքն: Դարձեալ Ս. Մեռօնն որ գտաք, ընդ մեզ եղեալ այլ ազգիքն եւ Ֆռանկքն եւս տեսին, եւ վկայեն մինչեւ ցայսօր: Բայց մեզ ո՛չ է փոյթ վասն նոցին վկայութեանն:

Որ եւ վերջապէս զայս ամենայն բանքս եւ պատմութիւնս առաջի ամենամեծին Աստուծոյ ճշմարտութեամբ գրեալ ծանուցի Սրբազանի Տեառնդ իմոյ, եւ բազում բանս զանց արարեալ թողի յազգս երկարութեանն՝ զի մի՛ ձանձրութիւն երեւիցի տէրութեանդ, եւ կամ այլոց ընթերցողաց եւ ունկնդրողացս: Վասն զի

տեղս բարեպաշտօնք ունենալով անգամ խնդրեցին ի մէջ, զի զամենայն զանցան մեր որպէս զպատմութիւն գրել եւ տալ իւրեանց իբր զնորալուր բանս իսկ մեք ո՛չ յանձն առաք յազագս ձտնծրութեան, այլ այժմ հարկն ստիպեաց. զոր պարտ էր զամենայն անցան մեր եւ զորպիսութիւնս՝ գրով ծանուցանել Գերափառ Տեառնդ իմոյ, որպէս ահա կարճ ի կարճոյ գրեցի. այսքան բաւ է :

Գրեցաւ ձեռամբ իմով ի յերկիրս Հնդկաց, ի Բանկալայ (5) գաւառին, ի Սէյիտապատ կոչեցեալ քաղաքն, ի թուականիս ՌՄԺԻ (1763), ի յունվար ամսեանն 15, յօրն Ս. Սարգսի պատի չորեքշաբթի, Ս. Էջմիածնի անարժան նուիրակ եւ Գերափառ Տէրութեանդ անպատան ծառայ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ՊՈՆՏԱՅԻ

Գ Ի Ր Ք Ե Ր ՈՒ Շ ՈՒ Ր Զ Ը

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ.—Անգլանդ (Գ. հրատարակութիւն Նոտմ. Պապիկեան մատենաւարին)։ Կ. Պոլիս, Տպգր. Սաքսեան, 1904, գիւմ 5 դրուց։

Շատեր՝ գուցէ այլանդակ ու զարմանալի կը գտնեն, որ այս գործնական ոգիով տենդաւար ժամանակներուն մէջ, դեռ գտնուէին հոգիներ՝ զուտ վերացական հաճոյքներու հինաւորց ճաշակով տոգորուած։ Մանաւանդ թէ՛ այդ միամիտ հոգիները՝ անխօսեմ համարձակութիւնն իսկ ունենային իրենց կամակոր երգերուն ունկնդրութիւնը հարկադիր ընելու՝ իրենց բազմազգաղ ժամանակակիցներուն վրայ։ Բայց եթէ ինքնակոչ գործնական միտքը կը ռամկանայ ու նոյն իսկ կ'անասնանայ նիւթապաշտ կամ շաւապաշտ գետնաքարշութիւններու հոսանքին մէջ, բանաստեղծը, անփոյթ՝ ամբոխին կոպիտ հեգնութիւններուն նկատմամբ, կը կարգայ ու կ'երդէ իր յուզմունքներուն շարականը, իր վսեմ պաշտամունքին սրբազան արքշուոթեանը մէջ մեկուսացած քուլմի մը խորխոր ինքնամիփոփումով։ Կր պատահի որ՝ կը յաջողի ինքզինքը լսելի ընելու իր շուրջի խաժամուծին։ Ասիկա՝ գերագոյն բաղդաւորութիւնը կը համարուի. ասիկա՝ փառքն է։ Եւ, Պոտլէտի բացատրութեամբ, անիծուած վայրկեանի մը երկունքին այդ չարաչուք պտուղը, բանաստեղծը, հոգ, սփոփանքի կազդուրիչ ումպեր

(5) Պէնկապա՝ որ «Բիւզանդիոն»-ի մէջ Թանգալայի(?) փոխուեւ է։

կր ծծէ: փառքին ունայնամտութեամբը վայրկեան մը գինովցած ու ինքնամոռաց:

Ահա՛, կ'երեւայ թէ, զրդիչ պատճառներ՝ որոնք տակաւին մեր մէջ ալ կարելի կ'ընեն բանաստեղծն ու բանաստեղծութիւնը, եւ մենք նորեկ բանաստեղծներ կ'ողջունենք մէկ երկու տարին անգամ մը:

Արդ, Պարսամեան՝ «Անըջանք»ի հեղինակը՝ նորեկ բանաստեղծ մըն է: Իր տաղարանը՝ արշալոյսի սիրամոլ ճռուողիներու փունջ մըն է, մթնշաղին թեթեօրէն ոսկեզօծ ստուերներուն մէջէն եւ անորոշ հեռաստաններէ եկող տարտամ, վարանոտ, գրեթէ անիմաստ՝ բայց սրտագրաւ մեղեդիներ: Սիրահար տղու երգ մը, միամիտ, անկեղծ, նոյն իսկ բացսիրտ, միանուագ չեշտով իր ցաւերը լացող կամ իր սիրոյ յոյսերը փառաբանող: Ներշնչումը, հոն, խորին ու ինքնաճանաչ գիտակցութեան մը ծանրակշիռ յստակութիւնը չունի: Անիկա՝ խարխալոտ է հիմամբ, առաջին տպաւորութեան ներքեւ ցայտող զրօքեւոյթով մը: Դեռ չատ բան կայ հոն՝ որ անգոյն սրտազեղումներու եւ անորոշ խանգաւառութիւններու մանկունակ տենդերը կը մատնէ: Պարսամեան՝ սրտագին կ'ուզէ բլլալ իր չեշտերուն մէջ: Բացարձակապէս զգացումով (sentimentale) մէկը չէ սակայն: Բայց, սրտագին բլլալ ու չռամկանալ՝ դժուարին բան: Զգացման արտայայտութիւններուն մէջ նորութիւն ու անակնկալ՝ հազուադէպ բան: Պարսամեան նորեկ բանաստեղծ մըն է, բայց նոր բանաստեղծ մը չէ:

Այսու հանգերձ, այս թոթովումները, որ արդէն այնքան երաժշտական են, կը խոստանան: Իր ապագայ բարբառումը վստահօրէն ինքզինքը լսելի պիտի ընէ: Վարանումները եթէ մնան իսկ, մանկութեան իգական գիծը եթէ մնայ իսկ, գիտակցութեան յըստակութիւնը պիտի պայծառացնէ իր ներշնչումներուն տկունքը:

Հաւաքսծոն կազմող ոտանաւորներուն թուականները քննելով, կը տեսնենք թէ 1900-1904՝ այդ ճամբով տեղի ունեցած փոփոխութիւնը զգալի է արդէն:

Այս տղան, իր մտքին վարանալից նազանքներուն մէջ, կանացի շնորհ մը ունի: Տարիներով շրջազգեստ մը հագաւ եւ այնպէս երեւցաւ գրականութեան թատերաբեմին վրայ: Մոռի Յովհաննէսեան կը ստորագրէր: Ու մինչեւ վերջը ամէնքս ալ խաբուեցանք կամ գրեթէ: Ինչ հաճոյք կ'սր հոգ, ալք ծոլտանքին մէջ: Խառնուածքի, ճաշակի, հակումներու խնդիր: Կարելի չէ խճճել այս պարագան: Ուշագրաւ է մատնանշել դայն: Մանկութեան տարիքին մէջ, սեռերը կը չփոթուին երկար ատեն: Պարսամեան՝ մանկունակ բան մը ունի՝ որ յատկանշական է: Իր մէջ, բացակայ

գիտակցութիւնը կ'արտօնէ սիրուն ու լսելի զառանցանքներ:
«Արլին» կը վերնագրուի տաղ մը՝ ուր քերթողը կը կապազէ խել խօլ

Ձիղերս յոյզեր երգեցիմ
Յուզումներով առլըցուն,

Առանց կիրքի, խուլ, անփոյթ
Այլերս անդուլ քափառայած,
Դեռ կ'սպասեմ անձանձոյթ:

Ու նորութեամբ մը, որ ցաւալի է միայն, քմածին բառերու քով, Ֆրանսերէն բառեր ալ կր սպրդին այս սիրոյ լալահառաչ ու խանդաղատեցողիչ խոստովանանքներուն մէջ:

Բառերու հնարքը՝ անգոր, տկար հնարք մըն է: Բանաստեղծութեան մէջ, բառերու հնարքը զժբաղդ հնարք մըն է: Հոն, այդ սահմանին մէջ, իմացականութիւնն ու զգացողութիւնը կը մատնեն մանաւանդ իրենց անինքնաւստահ բռնազբօսումները: Հետըզնետէ կը համոզուիմ թէ՝ օտար կամ ինքնահնար բառ մը՝ հազուադէպ պէտքեր են, ինքզինքը ճանչցող գրագէտին համար: Ըստուգիւ, Ռէմի տը Կուռմօնի բացատրութեամբ, բառերը այն կամուրջներն են, որոնց վրայէն մեր միտքը կը ճամբորդէ, հասնելու համար գաղափարին կամ տպաւորութեան: Հոս խնդիր չի կրնար ըլլալ բառերու ծագումը եւ իրենց աղբյուրը՝ գիտակցութեան վիճակներու հետ: Կր բաւէ յիշել թէ մեր աշխարհիկ լեզուն անբաւական չէ մեր ժամանակակից իմացական եւ զգացողական աշխարհին պայծառ եւ կատարեալ ներկայացումներուն: Շատ հազուադէպ, շատ ինքնուրոյն, շատ իսկատիպ երանգներ կան, որոնք կրնան կարօտիլ թերեւս նորագոյն անտիպ քառի մը: Յատկապէս ցուցանիչուած գաղափարներ կան, որոնք լաւագոյն կերպով հասկընալի են՝ միմիայն իրենց նուիրագործուած ձեւին մէջ, — այն լեզուին մէջ՝ ուր ծնուդ առին: Այսպէս՝ romantisme, naturalisme, եւայլն: Մաքուր արուեստի մը դասական ու կատարեալ խղճմտութիւնը՝ կը վանէ այդ բռնազբօսումներուն ու այդ հնարագիտութիւններուն գաղափարը:

Պարսամեանի բանաստեղծութիւնը միմիայն վաղանալից չէ: Տարտամ յիշողութիւններու հպանցումը կայ հոն, այնքան յաճախադէպ: Այս պարզ դիտողութիւններուն եւ նօթերուն սահմանէն՝ քննադատութեան սահմաններուն մօտենալ՝ պիտի նշանակէր որոշապէս մատնանշել աչքի զարնող մէկէ աւելի յիշախաղեր, որոնք «Անըջանք»ի հաւաքածոն կազմելու ծառայած են:

Բայց ասիկա՝ բանագողութիւնը չէ: Հոս՝ ուրիշներու կողմէ բանաձեւուած տպաւորութիւններու վերափոխութեամբ մըն է, իրենց

նախատիպ կաղապարին մէջ, որ կը ծաղկի զգացողութեան մթին ծալքերուն խորը, անգիտակից ու անկեղծ: Հոն՝ ուր յիշխաղ մը ներելի կ'ըլլայ, բանաբոլոր թիւնը կը նկատուի իրաւամբ ոճրական ու դատապարտելի, իր գիտակից կանխամտածութիւններուն մէջ:

Սէրը համագրաւած է այս դիւրազգած սիրտը, եւ զգացողութիւնը բացարձակօրէն սահմանափակուած է սիրոյ մտերիմ խոսքին մէջ: Անկէ զուրա՝ աշխարհ բան մը, կամ գրեթէ բան մը չըսեր իրեն: Բնութիւնն իսկ չի տպաւորեր զինքը տակաւին: Ասիկա չի նշանակեր թէ ստուգիւ միակողմանի զգացողութեան մը հետ է գործերնիս: Պարսամեանն է որ գրած ունի հետեւեալնեքուն նման գեղեցիկ տուններ.

Ձայնը կ'առնեմ կարապետուն՝ հեռուէն,
Լուռը կ'իջնէ երկիմէն վար յուօրէն,
Որոհները ծովն անդադար կ'աղմկեմ,

Կապոյցներու փրփուրին մէջ հրմածին:

Լեռներէն վար, ամպերէն վար՝ սասափէ
Վերջալոյսը արեւակներ կը թափէ,
Ու գիշերուան սուներներ հետզհետէ

Կապոյցներու արտաքին մէջ կը յաժին:

Բայց ասոնք անկայուն ու վաղանցուկ հրթիռներ են միայն, այս սիրամոլ հոգիին հորիզոնին վրայ: Այս իրաւամբ, սպասելի էր, թէ եւ ո՛չ երբեք պահանջելի, որ Պարսամեան նո՛րը միայն ըսեր մեզի սիրոյ վրայ: Սիրոյ մէջ նորը ըսել՝ արդարեւ տագնապալից փորձ:

Այդ յոյսը ունի ինք, անտարակոյս, երբ կ'ըսէ,

Նոր նոր երգեր պիտի ձօնեմ մարմինիդ:

Եթէ բոլորովին նորը չի կրնար ըսել, ի՞նչպէս կ'ըսէ սակայն մերթ չափազանց հինը, չափազանց ըսուածը.

Եւ դո՛ւն ես կեանքս երազի,
Ո՛վ կուտուրեանց ջիւնց պահեր.
Քեզ միմիայն սիրեցի,
Ամբողջ օրեր, արիներ,
Քեզի նամար ի՛նչ երգեր . . . :

Եւ կամ՝

Կը սիրես զիս: Ես ալ քեզի կը պատեմ
Դուն զիս «հոգիս» միտ կ'անուանես, միջոցն ես
«Անբիծ հուրիս» կը կոչեմ քեզ ժպտաղէմ.
Սերդ անցիւք է մանիակիկ բոլբոլ պէս:

Այս սէրն ալ, հոգեբանօրէն վերլուծուած, վարանոտ ու փոփոխամիտ սէր մըն է: Կր զգուշանայ ինքնաճանաչ խոստովանուած թեմէ մը, եւ կը զգգերի հպանցիկ սարսուռներու մէջ, թեթեւ ու խուսափուկ: Խորունկ սիրոյ մը ինքնավստահութիւնը չունի Պարսսամեան: Անոր համար է որ իր գործը կը ձօնէ անոր՝ զոր կը յուսայ սիրել իր երգած սէրերէն տարբեր, դասական սիրով մը:

Դեռ պէտք է աւելցնեմ թէ, մաքուր, անստղիւտ արուեստի մը հոգը չունի բնաւ Պարսսամեան: Իր ճաշակը դեռ անգիտակից է կամ անփոյթ: Իր սօնէն իսկ, ըստ տաղաչափական օրէնքի և պայմանադրութեան, սխալ կազմուած է, եւ ասիկա բնաւ ներելի չէ, եւ ասիկա ոչ ոքի՛, ոչ մէկ արդարացումով, թոյլատրելի է:

Բայց, ամէն պարագայի մէջ, այս բանաստեղծը ձանձրալի չէ: Կը կարդացուի: Մանաւանդ կը խոստանայ, եւ ասիկա նշանակելի է:

Գէթ ասոնք են իմ անձնական տպաւորութիւններս, զորս չը քաշուեցայ հրատարակել:

Վերջացնելէ առաջ, կարելի չէ չլիչել թէ՛ «Անրջանք»ը Նշան-Պապիկեան շահեկան ու զեղեցիկ մատենադարանին վերջին հատորն է, — հրատարակութիւն մը՝ մաքուր ու գեղարուեստական ճաշակով, որ պատիւ կը բերէ հրատարակիչներուն նորասէր ու կիրթ ճաշակին:

ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԻՄ ԵՐԳ ՄԻՐՈՅ

Այ՛ գեղեցիկդ յոր ես հաճիմ
Այաց նման եմ աղանեաց.
Եւ ոսկեհուն զեղ հերաց
Առ քեզ ձըգեմ զնայեացս իմ:

Ի դեմս սփռեալ եմ վարդի, յաւիթի,
Ճարսարախօս քան զսխալի,
Գողթս ք ցածուն զերթ մանուշակ,
Ի սիրս հանուրց սրբազանիդ:

Շընորհեացի, ո՛վ փափկիկ կոյս,
Ջոյդ անձուկս իմ աւանդել
Ի փափկասուրի սրտիդ զանոյս

Ժամանեացե, երկի՛նք, վայրկեանն
Յոր ի շրթանցն իւր նրբաթել
Բաղեմ համբոյր մի կենսական:

ՊԱՐՏԱՍՈՒՄ

Ես յոգնած եմ սրբիս ցաւեն,
Ա՛խ, յոգնած եմ ու հիւծուած.
Վա՛յ իմ սրբիս, խեղճն՝ի սրբիս—
Ան արցունքով ե չեցուած . . .

Տըխուր կեանքիս բոյր օրերն՝
Ինչպէս դաշուի մէկ տերեւ
Ինկած դաժան հողմի քերան՝
Զորցան անփայլ, անարեւ . . .

Անշոյս անցա՛ն, լուռ մարեցա՛ն
Իմ շա՛ն յոյսեր, շա՛ն փափագ.
Որո՛ւ սիրոյ վարդ ձօնեցի—
Վարդըս ձրգեց ոսփի սակ . . .

Ա՛խ յոգնած ե սիրելս ցաւեն,
Յոգնած այս փուն աշխարհէն.
Յաւերժ հանգիստ, գեթ դուն սրբիս
Ժրպէս շիրմին խաւարէն . . .

Ա.Լ. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԿԱՍԿԱԾՍ

Գանգուրներուդ, սեւ մազերուդ հողմավար
Բունիւրեդ վար, այտերեդ վար ցիր ու ցան՝
Եղա՛ւ մէկն որ իզմէ առաջ սիրահար՝
Ծըծեց անոնց հեշտակը քարն կռուութեան:

Եղա՛ւ մէկը, ըսէ շիտակ, ա՛հ եղա՛ւ,
Որ համարձակ, բիրտ քներով մեղապարտ
Փաքքուէր սեղմ՝ փափուկ վզիդ, ու անքաւ
Հըծծէր քեզի տենչանքն, իղձերն անհանդարտ:

Ծովուն պղտոր կոհակներուն չափ մըռայլ
Դիշերուան պէս քախիծն հոգիս կը պատէ
Երբ կը տեսնեմ ծիծաղդ անհոգ, անայդայլ,
Որով ժպիս անգիտակից, եւ գուցէ
Տեղեակ վշիս, հոգույս սուգին, ցաւին ալ,
Զը գիտնալով քե կասկածոտ եմ քեզմէ:

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԱՆՀԱԻԱՏԸ

(ԿՈՎԿԱՍՍԵԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Դ.

Ո՞վ ձգեց դրամը, ո՞վ իր սեփական գրպանէն այդքան գումար մը զոհեց, Ո՞վ է այդ գլխաւոր, աստուածավախ մարդը, կը մըտածէի ես, կեցած տեղս քարացած՝ երբ բազմութիւնը կամաց-կամաց կը քաշուէր: Ամէն մէկ հեռացող իր ուրախութեամբ, իր ծիծաղով, իր խաղաղութեամբ հետը կը տանէր իմ երջանկութեանըս, իմ հանգստութեանս յետին մնացորդը, ինչպէս նաեւ իմ ատելութիւնս: Ես կ'ատէի ամէնքն ալ: Ես ամէն բան կը սպասէի գողութենէն վերջ. կը սպասէի որ ո՞վ գիտէ՝ կերպով մը երեւան կը հանեն յանցանքս, որ գուցէ ես չեմ դիմանար ու կը յայտնեմ, որ մէկը զիս տեսած կ'ըլլայ մարագին մէջ, դրամը պահած միջոցիս. բայց թէ ուրիշ մը խղճաւով պիտի բերէ՞ր դրամը տար՝ ատիկա մտքէս իսկ չէր անցնէր, եւ ճիշդ այդ անսպասելին էր որ զիս կը սպաննէր: Յանկարծ մտքէս անցաւ թէ մի՞ գուցէ իզմէ աւելի ճարպիկ մէկը, ո՞վ գիտէ ինչպէս, իմացած ըլլայ դրամին թագըստոցը եւ բերած տիրոջը յանձնած: Շտապով դացի մարագը.— դրամը իր տեղն էր:

Ո՞վ էր ուրեմն այդ տարօրինակ, այդ ողորմած մարդը. Գասպարը... բայց ան դրամ չունի, շատ լաւ գիտեմ որ չունի: Սակայն ով որ ալ ըլլար՝ ես կ'ատէի զայն. այդքան արդարութիւն, այդքան առաքինութիւն զիս կը զայրացնէր, ի՞նչ ըսեմ, սիրտս կը ծակէր: Ես գող էի, եւ կ'ուզէի որ մէկը կամ միւսը այդ բազմութենէն՝ գիշերով գար Սէփօի մնացած մէկ հատ եղն ալ տանէր. կ'ուզէի որ ամէնքն ալ աւաղակներ դառնային: Իսկ ատոր փոխարէն՝ մէկը սուրբի գործ տեսած էր, իսկ եւ իսկ սուրբի գործ: Պարապ, թափառաշրջիկ մարդը ինչպէ՞ս կը բարկանայ երբ կը տեսնէ արիւն քրտինք թափող մէկը. կամ հիւանդը ինչպէ՞ս դժգոհութիւն կը զգայ առողջակազմ մարդ մը տեսնելով. ճիշդ այդպէս ալ ես կը զայրանայի այդ բարի գործին վրայ:

Ուշ տուն գացի. կ'ափնայի, չէի համարձակեր Գասպարի երեւալ. կ'ուզէի որ ան երեսս չտեսնէ: Երբ ներս մտայ, Գասպար արդէն պռնկած էր, թէեւ չէր քնացած. բան մը չըսաւ ինծի: Ես ալ չգտնեցաւ մեր բաղնիքն, նշանածիս վրայ չխօսեցայ, լուռ

էի, ջարդուած ու տխուր. ան ալ միշտ լուռ էր ու լուռ։ Երկար մնացինք այսպէս. կր խեղդուէի, ճար մը պէտք էր ինծի. ես կը վառէի բոցերու մէջ, կր գալարուէի պառկած տեղս։ Ա՛խ, այնպէս կ'ուզէի որ Գասպար հասկցած ըլլար իմ ոճիրս, ինծի դառն, կծու խօսքեր ըսէր, զիս անարգէր լացնելու չափ։ Բայց ան լուռ էր։ Ճարս հատաւ, ու ես խօսք ըացի. կ'ուզէի գիտնալ թէ ան ի՞նչ կը մտածէ։

— Ո՛վ արդեօք դրամը տարաւ, հարցունցի։

— Ով տարաւ տարաւ, ինչերն ո՞ւս պէտք, կր բաւէ որ կրկին խղճի տէր մարդ էր, բերաւ ետ տուաւ, Աստուած իր գործը յաւ ջողէ։

Անոր խօսքին վրայ՝ քիչ մնաց որ պոռամ, ըսեմ թէ դրամը բերողը գողը չէ, գողը ես եմ, դրամը ուրիշը ձգած է. ուրիշի դրամ է. բայց լեզուս փակուեցաւ։ Գասպարէն ալ կր վախնայի. թէ եւ կը փափաքէի որ իմացած ըլլար, բայց չէի համարձակեր ես ինքս ըսել. վիճակս անտանելի էր. ես մոռցայ թէ՛ նշանածս, թէ՛ իմ հարսնիքս, թէ՛ իմ օճախս. միայն այդ դրամը, այդ անիծած յիսուն բուրլին մնացած էր աչքիս առջեւ, եւ զիս կը քրքրէր, կը տանջէր. իսկ Գասպար հանդարտ պառկած էր, իր բարի աչքերը կը բացըփէր, կը նայէր դէպի վեր. յետոյ քանի մը անգամ յօրանջեց, եւ խաղաղ քնացաւ խոր քըւնով։ Ես անոր կը նայէի, եւ կեանքիս մէջ առաջին անգամ ըլլալով կը նախանձէի իմ սիրելի ընկեր ընթացի։

Անքուն մնացի. Բոլոր ուշք ու միտքս հիմայ դարձած էր մէկ բանի վրայ, — թէ ի՞նչպէս գտնեմ այն սուրբ մարդը որ բերաւ դրամը վար նետեց երգիքէն. կր մտածէի յիսուն բուրլին տանիլ դնել անոր առջեւ, պատմել գլխէս անցածը, խոստովանիլ ամէն բան, աղաչել, պաղատիլ որ լուռ կենայ, եւ այսպէսով գոնէ իմ խղճիս հանգիստը գտնել, թէ չէ կարելի չէր որ այսպէս ապրէի։ Բայց ինչպէ՞ս գտնել այդ մարդը որ արդար մըն էր աներկբայ Գիւղին մէջ եւ այդ տեսակ մարդ մը չէի ճանչնար. ճշմարիտ արդարեւ չեն յայտնուիր չատ անգամ։ Ու գիցի Գասպարը արթնցընել, պատմել եւ խորհուրդ հարցնել. թափով ձեռքս երկարեցի եւ ուսը ցնցեցի։ Գասպար արթնցաւ։

— Հը՛, ի՞նչ կայ, ըսաւ կէս քուն կէս արթուն՝ աչուրները բացըփելով։

Բայց երբ երեսը նայեցայ, երբ անոր ձայնը լսեցի, քաջութիւնս փախաւ, դարձեալ չրթունքներս զոգողացին. ո՛չ, ես ամբողջ աշխարհին կրնայի պատմել իրողութիւնը, բայց ոչ Գասպարին, ատիկա անհնարին էր, ոյժէս վեր։

— Ուրիշ, քունս չէր տաներ, մտածեցի որ քեզ արթնցնեմ եւ քիչ մը խօսինք, պատասխանեցի:

Գասպար ժպտեցաւ իր մեղմ, բարի ժպիտով:

— Ռահանը քունդ կտրեր է, գիտեմ, քնացի՛ր, քնացի՛ր, Աստուած ողորմած է:

Ըսաւ եւ կրկին հանգարտօրէն քնացաւ: «Անխի՛ղձ», մրմռացի ես կամացուկ. արցունքը կոկորդս սեղմեց, եւ առաջին անգամ ըլլալով՝ ընկերոջս կողքին ես զիս մինակ զգացի, անօգնական, անընկեր, աւելի թշուառ՝ քան ուրիշ ո՛ր եւ է ժամանակ:

Այսպէս անցան օրեր ու շաբաթներ, դրամը մարագին մէջ մնաց, Ռահանն ալ իր տունը՝ սպասումի մէջ, իսկ ես թափառական, անգործ, անհանգիստ:

Գիշեր մը, — ճիշդ ասոր պէս գիշեր մըն էր, զով ու սիրուն, — ես ու Գասպարը այնտեղ էինք, այ՛ այնտեղ, առունին այն կողմը: Այն ժամանակ Սէփօնին էր այն արտը, եւ պօստան ցանուած էր. մենք երկուքս կը պահպանէինք: Ճիշդ այսպէս, ինչպէս այս գիշեր, նստած էինք քօլիկի մօտ, ճիշդ այսպէս կրակ չինած՝ փեղամ կ'եփէինք ու կ'ուտէինք: Յանկարծ Գասպար այնպէս ճչեց, այնպիսի ձայն հանեց որ մաղբրս դիպացան զլսիս վրայ. մէյ մըն ալ տեղէն վեր թռաւ, փախաւ հեռու-հեռու, կեցած տեղը քանի մը պառոյտ ըրաւ եւ ինկաւ խոտերուն մէջ՝ բունէն սղոցուած բարտիի մը պէս: Վազելով հասայ, ու մինչդեռ կը հարցնէի թէ ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ պատահեցաւ՝ ան սարսափած ձայնով ըսաւ.

— Օձը կծեց, օձը՛ . . .

Ալ ուրիշ բան չըսաւ. միայն կը տապալտկէր խոտերուն մէջ, կուրծքը գետնին կը զարնէր, ակունքներովը խոտը կը փետտէր, կ'ոռնար անտանելի ցաւէն, ձայնը երկինք կը հասնէր: Դաշտին մէջ ա՛լ մարդ չմնաց, ամէնքն ալ հաւաքուեցան անոր ձայնէն:

— Աթօ՛, ախպեր, ընկեր, աչքիս լոյս, աղատէ՛ զիս, կ'աղաչէր Գասպար, սպաննէ՛ զիս քու ձեռքովդ, սպաննէ՛:

Հոգիս կտոր-կտոր կ'ըլլար. խելագարի պէս այս ու այն կողմը կը վազէի. երբեմն կը մօտենայի, կը բռնէի ձեռքէն, կը դառնայի հետը, կամ կը թաւալէի գետին, կը գրկէի, կը համբուրէի, յետոյ լալով կը փախչէի հեռու: Օձը ձեռքը կծած էր. թոյնը կը գործէր սարսափելի կերպով. օգոստոսի օձէն Աստուած աղատէ. ուռեցքը վայրկենապէս մինչեւ ուսը հասաւ: Քանի մը տեղէն ուժով կապեցինք — ի զուր, իսկոյն երեսն ու կուրծքն ալ ուռեցան, իսկ ինք կը շարունակէր աղիողորմ վայել, վայել, հառաչել. այնպէս կը տնքար որ քարէն սարէն արցունք կը քամէր: Շալկեցինք, գիւղ տարինք, ինք իր միսը զանգուեց, գալարուեցաւ, ճչեց՝ մինչեւ որ

բոլորովին թուլացաւ: Հոգեւորքին մօտ, կապուեցած ու այլանշակուած, ան բարձրացաւ վերջին անգամ, ուռած ձեռքերը երկարեց վեր-վեր, դէպի երկինք, եւ հազիւ թէ նուաղած ձայնով մը կրցաւ ըսել:

— Անգո՛ւթ, քեզի ի՞նչ ըրած էի:

Յետոյ վար ինկաւ, եւ իմ գրկիս մէջ չունչը փչեց:

Մինակ էի յուղարկաւոր, երբ տէրտէրին ու ժամհարին հետ զայն գերեզմանատուն տարինք: Իմ ձեռքովս փորեցի գերեզմանը խոր-խոր, յետոյ իմ ձեռքովս վար իջեցուցի այդ տանջուած մարմինը եւ հողը վրան թափեցի, մինչդեռ տէրտէրը ազօթք կը քաղէր: Թուժը բարձրացաւ, բարձրացաւ, եւ ընդ միշտ ծածկեց իւրեն տակ ան՝ որ այնքան բարի էր, գլխո՛ւ, եւ որ այնքան տանջուեցաւ առանց բան մը վայելելու այս փուճ աշխարհին մէջ, որ այնքան «ա՛խ» ու «օօ՛ֆ» րբաւ՝ առանց երեք հասկնալու թէ ինչո՞ւ իր ցաւի բաժինը այնքան չատ էր: Ես ալ մինչեւ հիմայ դեռ չեմ հասկցած թէ Գասպար ինչո՞ւ աշխարհ եկած էր, ինչո՞ւ այնքան սեւ օր քաշեց, եւ ինչո՞ւ այսպէս տանջանքներով մեռաւ:

Թաղումէն տուն վերադարձայ ջարդուած, կիսամեռ, կիսախելագար: Հարուածը սարսափելի էր չէի կրնար ալ եւս աշխատիլ: Գաւիս մէկը հաղար դարձաւ եւ կրկին թափառական ինկայ սար ու ձոր: Կը շրջէի յատկապէս այն տեղերը ուր Գասպար գրտնուած էր, պառկած էր, այնտե՛ղ մանաւանդ ուր ան կը գալարուէր ցաւէն եւ իր օրն ու կեանքը կ'անիծէր: Ը՛հ ես արդէն իսպառ մինակ էի աշխարհի մէջ, օտար, անտուն, անտէր, թափառական: Շատ անգամ, գիշերով թէ ցերեկով կ'երթայի, անոր գերեզմանը կը դռնէի, կը նստէի կողքին, կ'արտասուէի, կը հառաչէի, երբեմն ալ կը թմրէի եւ հողակոյտին վրայ կը քնանայի մինչեւ լուսաբաց:

— Տէ՛ր Աստուած, կը մտածէի ես, դրամը ե՛ս գողնամ, օձը Գասպարը կծէ՛, իմ խեղճ, իմ բարի Գասպարը, ո՛ւր է հատուցումը:

Ընկերոջս մահը սակայն ինծի համար խնդիր մը լուսաբանեց. ես ա՛լ բնաւ չէի փնտռեր դրամը ձգողը. ի՞նչ պէտք կար անոր յայտնութեան, քանի որ դրամը ետ տայու մտադրութիւն չունէի այլ եւս: Եւ ինչո՞ւ ետ տամ, կը մտածէի, ինչո՞ւ համար բարութիւն ընեմ, միթէ կրնամ այնքան բարի ըլլալ, այնքան ուղիղ, որքան Գասպարը: Վե՛րջը... Ի՞նչ օգուտ ատկէ, ի՞նչպիսի մահով մեռաւ ան, ի՞նչ տանջանքներու մէջ. ո՛չ, ո՛չ, ես ո՛չ թէ միայն դրամը ետ չեմ տար, այլ եթէ կարենամ՝ կրկին կը գողնամ. մէկ չէ՛, երկնքի համար բարի թէ չար, արդար կամ անարդար ըլլալս, գողին եւ առաքինի մարդուն միջեւ եր-

կինքը խտրութիւն չի դնել, ուրեմն ինչո՞ւ գթոտ, ողորմած, սիրող ըլլամ, որո՞ւ համար եւ ինչո՞ւ համար. ո՞ւր է հատուցումը: Այսպէս կը մտածէի ես ամբողջ օրեր ու շաբաթներ: Գասպարի ալլանդակուած պատկերը աչուրներու առջեւէն չէր հեռանար. ես կը տեսնէի դայն կապուտցած, ուռած, ձեռուրները դէպի երկինք բարձրացուցած, ես կը լսէի անոր նուազած ձայնը, անոր վերջին ճիչը, վերջին բողոքը իր սոսկալի մահուան համար:

Գասպարի մահունէն քանի մը շաբաթ վերջ, իրիկուն մը՝ տեսայ որ խունկ ծխուած է անոր գերեզմանին վրայ: Թաքմանի խունկ էր, դեռ կրակը չէր մարած. տակաւին բարակ, անուշահոտ ծուխ մը կը բարձրանար դէպի վեր եւ բուրմունքով կը յեցնէր չորս կողմը: Զարմացած մնացի, ինքնիրենս հարցնելով թէ ո՞վ կրնար ըլլալ այն անյայտ անձը որ կապուած էր այս անտէր գերեզմանին հետ. Գասպար իզմէ զատ ո՞վ ունէր այս աշխարհին մէջ: Կ'երեւայ թէ գթասիրտ կին մըն է, մտածեցի ես, որ իր մեռելին վրայ խունկ ծխելէ վերջ այս անտէր գերեզմանին վրայ ալ քիչ մը ծըխեր է. ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ, թէ չէ՝ սրտն հոգը հաւած էր որ յատկապէս գար եւ հօտաղին խունկ ծխէր: Գիւղերու մէջ ամէնքն ալ կը ճանչնան հօտաղը, բայց ո՞վ զայն կը հոգայ. խեղճը վրան ցաւով մը անգամ չ'ունենար. ինչ է արդէն հօտաղ մը, ան իր պահած նոյն իսկ մէկ հատ կովէն ալ քիչ արժէք ունի:

Դարձեալ օրեր անցան. գիշեր մը, երկար ժամանակ այս ու այն կողմ թափառելէ վերջ, քայլերս դէպի գերեզմանատուն ուղղեցի: Դեռ չէի հասած, երբ հեռուէն ականջիս հասաւ կանաչի լացի ձայն մը որ գերեզմաններուն կողմէն կու գար: Աչնանային խաւար գիշեր էր, երկինքը մառախլապատ, օդը ցուրտ: Իզմէ քիչ մը անդին, հազիւ թէ կը տեսնէի գերեզմանաքարերը, մեծ ու փոքր, զանազան ձեւերով, կարծես պառկած մեռելներ ըլլային: Այնպէս չէ՞, գիշեր ժամանակ գերեզմանները իսկ եւ իսկ մեռելներու պէս են, սարսափ կ'ազդեն. բայց ես չէի վախնար, ես մեռելէն երբեք չեմ վախնար: Բայց ո՞վ էր այդ սգաւոր կինը, որ սիրտ րրած էր միս-մինակ գերեզմանները գալու այս մութին մէջ, ինչո՞ւ գիշերով եկած էր իր մեռելը սգալու, կը մտածէի ես՝ կամաց-կամաց առաջանալով: Յետոյ քայլերս իսպառ ծանրացուցի: Կինը կը շարունակէր իր ողբը. այնպէս կը հեծկլտար, այնպէս կը հառաչէր որ կարծես բոլոր մեռելները դուրս թափուած էին գերեզմաններէն, ականջ կը դնէին այդ ողբին եւ անոր կը ձայնակցէին, կու լային: Զարմանքը գրաւեց զիս, երբ քիչ մըն ալ մօտենալով՝ տեսայ որ այդ խորհրդաւոր կինը նոյն իսկ Գասպարի գերեզմանին վրայ կ'արտասուէր: Քարացած մնացի. հրեշտակ իջած էր երկինքէն եւ կու

լար այդ անտէր գերեզմանին վրայ, թէ ինծի անձանթ մնացած բարեկամ մըն էր: Սգաւորը կ'արտասանէր նաեւ բառեր, բայց այնքան մեղմ, այնքան տխուր որ կարծես մեռելներու ականջին կը փսիսար, անոնց կը գանգատէր, անոնց կ'աղաչէր. ձայնն ալ այնքան ցաւոտ էր որ կարծես հոգին կտոր-կտոր դուրս կը քաղուէր անոր մրմունջին հետ եւ կը լարձրանար վեր, խաւարին ծոցը: Անոր ախ ու վախէն երակներուս մէջ գող կ'անցնէր. կծկուեցա՞քարի մը կողքին որ չխանգարեմ զայն, եւ ես ինքս արտասուեցի՝ դառն, դառն արցունքով:

Կինը երկար լացաւ, յետոյ վերջին անգամ մը ծոցաւ հողակոյտին վրայ, քիչ մը տտեն անձայն մնաց այդպէս, յետոյ ոտքի ելաւ եւ սկսաւ գէպի գիւղ գլխել: Իմ առջեւէս անցաւ, բայց զիս չտեսաւ. իր շուրջը չէր նայեր, կը շտապէր. կ'երեւայ թէ կը վախնար խաւարէն ու գերեզմաններէն. հեշտ բան չէ մինակ կին մը՝ գիշեր ժամանակ՝ մեռելներու մէջ: Երբ քիչ մը հեռացաւ, ես ոտքի ելայ եւ զգուշութեամբ հետեւեցայ անոր. պէտք էր իմանալ թէ ո՞վ էր ան, եւ ո՞ւր կ'երթար: Գողունի քայլերով գիւղ հասաւ եւ տուն մը մտաւ: Այդ տունը ինծի ծանօթ էր, Սօնայի տունն էր. բայց ինքը Սօնան էր արտասուող կինը թէ ուրիշ մը որ անոր տունը կը մտնէր: Այս կէտը պէտք էր ճշգրտել: Յաջորդ շաբաթ իրիկունը խունկը դարձեալ ծխուած էր գերեզմանին վրայ. կինը դարձեալ կը սգար նոյն ժամուն. ես կրկին անոր հետեւեցայ. ան միեւնոյն ճամբով գնաց, անցաւ եկեղեցիին առջեւէն, անցաւ դիւղի առուին կամուրջը եւ միեւնոյն տունը մտաւ: Այլ եւս կասկած չկար որ Սօնան էր:

Ի՞նչ կապ կար արդեօք Սօնայի եւ Գասպարի միջեւ: Ալ այս խնդիրը զիս զբաղեցուց:

Ե.

Սօնա այրի կին մըն էր, աղքատ ու խեղճ, որ փոքրիկ տան մը մէջ կ'ապրէր իր երկու որբերով: Գասպար՝ ճիշդ այդ տան գլխուն առջեւ կը հաւաքէր գիւղին նախիրը, ամէն առտու՝ դաշտ քշելէն առաջ: Սօնա՝ գիւղացւոց յայտնի էր իր զարմանալի դժբաղդութեամբ: Տուններ կան ուր երբ սուգը կը մտնէ, ալ դուրս չելլեր, մինչեւ որ վերջին գիակը գերեզման տարուի: Այսպիսի տուն մըն ալ այդ խեղճ Սօնայի հօրենական տունն էր, որուն բազդը չըջած էր, իջաւ իջաւ, ու մարեցաւ իսպառ: Մէկ քանի տարի շարունակ Սօնա սեւի ու սուգի մէջ կ'որած էր. իրարու ետեւէ կ'որսնցուցած էր հայր, մայր, եղբայրներ, եւ վերջը, օճախին բանային կտուրը գցած՝ հեռացած էր: Կովկասի գիւղերուն մէջ շատ օճախ այսպէս կը մարի: Ինչո՞ւ այդպէս, ես զեւ չեմ կրցած

հասկնալ: Քիչ վերջը, Սօնա իր ամուսինն ալ կորսնցնելով այրի մնացած էր. այդ այն ժամանակն էր որ ես ու Գասպար ձեր գիւղը հասանք: Գիւղացիք այնքան անգամ տեսան զայն եկեղեցին՝ դագաղի վրայ սգալու զբաղման մէջ, որ վերջ ի վերջոյ անուշը լալկան-Սօնա դրին: Եւ իրաւ ալ, լացը անոր համար այն աստիճան սովորական դարձած էր որ շատ անգամ եկեղեցի կու գար հարեւանի սիրելի մեռելը ողբալու. իսկ երբ Սօնա այնտեղ էր՝ ամէնքը կը լռէին, միայն անոր բարակ ու տխուր ձայնը կը լսուէր. ան կ'երգէր ամէնուն ցաւը «դարգօտ բայեաթիներով», իսկ միւսները կը հեկեկային: Ան ամբողջ գիւղին լալկանն էր: Երիտասարդ կին մըն էր, բայց իր թոնրին բերանը նստած էր իր երկու որբերուն համար միայն. ոչ մէկուն մտքէն կ'անցնէր թէ Սօնա կ'ամուսնանայ. արդէն լալէն սգալէն գլուխ չէր կրնար առնել: Այրի կնկան գործը դժուար է, երբ այլ եւս թեւ ու թիկունք չունի. Սօնա ալ կ'ապրէր սեւ օրով. դիւղի մեռելներուն հագուստները շատ անգամ անոր կը զրկէին. ժամի մատողէն ալ բաժին կը հասնէր:

Առտու մը, ես կամացուկ մը անոր դուռը բացի եւ ներս մտայ:

— Բարի լոյս, Սօնա քուրիկ:

— Աստուծու բարին, ախպէր, պատասխանեց զարմացած:

— Առ այս հագուստները, քուրիկ, ողորմի տուր տիրոջը. ախպերս մեռաւ, անորն են, երեսնաներուդ պէտք կ'ըլլայ:

Ու կապոց մը դրի անոր առջին:

Ան քանի մը քայլ յառաջացաւ, զարմացած նայեցու կապոցին, յետոյ յանկարծ մօտեցաւ, առաջ-առաջ արձակեց կապոցը, դուրս քաշեց արխալուկ մը, ծռեցաւ վրան եւ օկսաւ դառն դառն հեկեկալ:

— Իմ խեղճ, իմ սեւաւո՛ր Գասպարս, ճչեց:

Էս չկրցայ ինքզինքս զսպել. մենք զմեզ մոռցած՝ պահ մը երկուքս ալ ծռած էինք կապոցին վրայ ու կ'արտասուէինք: Մենք քոյր եղբայր դարձանք՝ կարծես մեր ընդհանուր ցաւով:

— Քուրիկ, պարապ տեղը մի՛ ծածկեր, դ՛ուն ես անոր դերեզմանին վրայ խունկ ծխողը՝ շաքաթ իրիկունները, դ՛ուն ես սուգ ըսողը, անանկ չէ՞:

— Ամէնէն ծածկեմ՝ քեզմէ ինչո՞ւ ծածկեմ. ես գիտեմ որ երկուքդ ալ զարիպ էիք, երկու ախպեր, Հա՛, ես եմ, կոտրած ձեռքովս խունկ կը ծխեմ, կուրացած աչքերովս կ'արտասուեմ անոր դերեզմանին վրայ: Խեղճ անտէր մեռել. Հօրս տունը հեղեղը եւ կաւ տարաւ. «Ֆալազր քիւր» քամիին տուաւ. քանի՛ դագաղ գովեցի, քանի՛ «բոյլ-բուսաթով» տղամարդ հողը դրի. իմ տանս ալ սեւը հագայ, ամուսինս գլխէս թռաւ, «չիւան», «տուման» բըռ-

նեց վրաս: Ես մնացի խեղճ ու կրակ, եւ դարձայ լալկան Սօնա, աղքատ՝ այրի Սօնա. սեւ հագայ, սեւով ապրեցայ, արցունքով դուռներու հաց կերայ՝ մինչեւ որ Գասպարը ճանչայ: Ա՛խ, ախպեր, թո՛ղ սեւ դռնար այն օրը, Գասպարն ալ չտեսնէի՝ քանի որ ջիւան-ջիւան հողը պիտի դնէի: Դէ, ես պէխէր «բայդուչ» եմ, ինծի մօտեցողը խեր չի տեսներ. Գասպարն ալ իմ սեւովս գնաց, բա՛, ես ինչո՞ւ չեմ մեռնիր, Աստուած: Երեք տարի է որ ես ու որբերս միայն Գասպարի աշխատանքովը կ'ապրէինք, ան իմ նշանածս էր:

Ես ականջներուս չէի հաւատար. քարացած մնացի:

— Կր դարմանաս, չէ՞, իրաւունք ունիս: Մէյ մը մենք երկուքըս գիտէինք, մէյ մըն ալ Աստուած գիտէր. օր մը այս երեխան դրան առջեւ գտնուող առուն ինկեր էր. Գասպար ջուրը մտնելով հաներ էր. տուն բերաւ, ինծի նայեցաւ ու մնաց սառած. բան մը չըսաւ, թողուց ու գնաց: Անկէ վերջը անգամ մըն ալ եկաւ ու խնդրեց որ հազուստները կարկտեմ, լուամ. երեխաներուն համար ալ բան գնած էր: Կրկին ինծի նայեցաւ, ուղեց բան մը ըսել, բայց նորէն չխօսեցաւ ու մեկնեցաւ: Կր հասկնայի որ շուտ-շուտ գալ կ'ուզէր, բայց որպէս զի գիւղին մէջ չխօսին՝ այցելութիւնները դադրեցուց. երեխան կր գրկէի, շորերը կր բերէր, կը լուայի, կը կարկտէի, ատոր փոխարէն մեզ կր հոգար: Եթէ ինքն ալ գալու ըլլար, մեծ զգուշութեամբ կը շարժէր որպէս զի մարդ չտեսնէ. կը նստէր թոնրին բերանը, կր մնար լուռ, խօսք մը անգամ չէր արասաներ, միայն «ա՛խ» ու «օ՛օֆ» կ'ընէր, զիս կը զիտէր ու կը դիտէր, աչուրները կր լեցուէին ու կը թողուր կ'երթար. Երկար ժամանակ չհասկցայ թէ ինչո՞ւ ալգպէս կը զիտէր զիս, ինչո՞ւ տըխուր էր, ինչո՞ւ զիս տեսնելուն պէս սիրտը կը լեցուէր: Օր մը՝ ինքը ըսաւ. «Գիտե՛ս, Սօնա, դուն այնչա՛փ կը նմանիս մէկու մը զոր կորսնցուցի մեր երկրին մէջ եւ որուն աէրտէն «աւարական» ջուրերը խմեցի, դարիպութեան ինկայ»:

— Քոյրս, իմ հարսդատ քոյրս, Գասպարի նշանածն էր, բա՛ի ես, անօրէն մը զայն առեւանգեց, Սօնա՛ քուրիկ. դուն որչա՛փ կը նմանիս անոր, կ'երեւայ թէ Գասպարի մահուան վրայ աչուրներուս լոյսն է խաւարեր որ ես իսկոյն չտեսայ:

Իրաւ ալ նմանութիւնը դարմանալի էր:

— Յետոյ, շարունակեց Սօնա՝ քիչ մը կարմրելով, քանի մը անգամ ալ գնաց եկաւ, խօսք տուինք իրարու. ըսաւ որ քու երեխաներուդ հայրը կ'ըլլամ: Զգոյշ էր ու լուռ. մէյ մը Աթօն պըսակներ՝ կ'ըսէր՝ վերջը մեր մասին կր խորհնէր: Շահած դրամին մէկ մասը, ինչ որ կրնար ասկէ անկէ առնել, կը բերէր ինծի կու.

տար որ պահեմ քու հարսնիքիդ համար. մահուրնէն քանի մը շա-
քաթ առաջ արդէն յիսուն բուրլի կար. երբ Սէփօի դրամը գող-
ցան՝ անոր կնոջ լացն ու սուգը տեսեր էր. տրտոււմ-տխուր տուն
եկաւ, յիսուն բուրլին առաւ զնաց, եւ ալ ետ չբերաւ: Օրեր վեր-
ջը երբ շատ նեղեցի, յայտնեց որ տարեր Սէփօի երգիքէն վար
նետեր է. որովհետեւ, կ'ըսէր, գողցողը . . .

— Կեցի՛ր, կեցի՛ր, ալ մի՛ պատմեր, Սօնա՛, ճշեցի ես սիրտս
բռնած:

Ա՛լ չէի կրնար լսել, դուրս թռայ տունէն եւ շիտակ եկեղե-
ցիին բակը գացի: Նստեցայ ու խոր մտածման մէջ թաղուեցայ:
Գասպարն է ձգեր դրամը. ան իմացեր է որ էս եմ գողցած, ան
հասկցեր է իմ տանջանքս, կ'երեւայ թէ քունիս մէջ խօսեր եւ
ինքզինքս մատներ եմ այն գիշերը՝ երբ քունս չէր տաներ, երբ
Գասպար ինծի նայեցաւ եւ խոր ա՛խ քաշեց: Եւ ան մեռաւ վըշ-
տացած որ իր ընկերը գող է, աւաղա՛կ: Օձէն առաջ ես խոցեր էի
անոր սիրտը: Եւ այդ դրամը ան ինծի համար հաւաքած է եղեր.
ատօր համար էր որ կը կրկնէր՝ «Աստուած ողորմած է»: Սօնայի
հետ կապուեր եւ լուռ մնացեր է, սպասեր ու չարչարուեր է իմ
սիրոյս, իսկ ե՛ս . . . Ի՞նչ ըրի անոր համար, ի՞նչ տուի անոր —
միայն նոր վիշտ մը՝ զոր անշուշտ պատճառած էր իմ գողութիւնս:
Տէ՛ր Աստուած, այսքան արդարութիւն, այսքան գութ, սէր, զո-
հողութիւն. հապա ինչո՞ւ օձը զայն կծեց, կը մրմնջէի ես՝ եկեղե-
ցիին նայելով, քարերուն վրայ ծունկ չոքած. ինչո՞ւ զիս չկծեց,
չէ՞ մի որ այդ պատիժին արժանի եղողը ե՛ս էի, եւ ոչ թէ Գաս-
պարը:

Յաւիս մէկը հազար դարձաւ ու մնացի մտածմանց ծովուն
մէջ: Իրիկուան ժամերգութեան եկեղեցի մտայ, ծունկերուս վրայ
ինկայ, գլուխս ձեռքերուս մէջ առի եւ անդադար կը կրկնէի.

— Աստուած, ինչո՞ւ օձը Գասպարը կծեց, ինչո՞ւ զիս չկծեց,
չէ՞ մի որ գողը ես էի, անարդար էր:

Ժամերգները դուրս ելան. մինակ մնացի տէրտէրին հետ եւ
անոր մօտենալով,

— Տէրտէր, խոստովանութիւն ունիմ, ըսի:

— Չոքէ՛, զաւակս:

— Տէրտէր, Գասպարը՝ կը յիշե՛ս:

— Օրհնած, երէկ օձը կծեց խեղճ անճարը, կարելի՞ է մոռնալ:

— Ի՞նչպէս մարդ էր:

— Բարի, քրիստոնեայ մարդ էր, իր ցաւին, իր աշխատանքին
նուիրուած:

— Միայն այդքա՞ն, տէրտէր, սուրբ մարդ էր, սուրբ մարդ:

—Թո՛ղ սուրբ ըլլայ, զաւակս, ես չե՞մ ուզեր:

—Քանի որ սուրբ էր, ուրեմն ինչո՞ւ օձր զայն կձեց:

Տէրտէրը քիչ մը ատեն լուռ մնաց, զարմացած երեսս նայեցաւ: Կ'երեւայ թէ այդ տեսակ հարցումի մը չէր սպասեր:

—Զաւա՛կս, դուն ըսիր որ խոստովանութիւն ունիս, այդ տեսակ խոստովանութիւն չըլլար:

—Կ'ըլլայ, տէրտէ՛ր: Գասպար ուղիղ, արդար մարդ էր, ինչո՞ւ օձր զան կձեց:

—Է՛հ, զաւակս, Աստուծոյ գործն է ատկեալ. մենք՝ մեղաւորներս ինչպէ՞ս կրնանք գիտնալ. մենք ինչպէ՞ս կրնանք ըսել թէ ան արդար էր. ո՞վ գիտէ, մարդս այնքան ծածուկ մեղքեր ունի, այնքան ծածուկ յանցանքներ կը գործէ:

—Տէրտէ՛ր, ես անոր ծածուկ յանցանքներն ալ գիտեմ, յայտնեմ քեզի: Սէփօի յիսուն ընկերին ես գողցած էի, այս ձեռքերովս գողցած էի. իսկ երգիքէն դրամը ձգողը Գասպարն էր, այսօր իմացալ իր դառն քրտինքին արդիւնքը բերեր: Սէփօին տուեր է, որպէս զի անոր լուծքը գետինը չմնայ, որպէս զի անոր կինը չարատասուէ. եւ ասիկա ըրեր է առանց մարդու յայտնելու: Այս է Գասպարին ծածուկ մեղքը: Դէ՛, ըսէ՛, այդ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ դրամը ե՛ս գողնամ, մեղքը ե՛ս գործեմ, իսկ օձը այն արդարը կըծէ, ինչո՞ւ, ո՞ւր է հատուցումը, բարի գործին հատուցում չկա՞յ...

Տէրտէրը կրկին քիչ մը ատեն լուռ մնաց: Շուարած էր, չէր գիտեր թէ ի՛նչ պատասխանէ. քիչ մը հազաց, մօրուքը շտկեց, վերջապէս ըսաւ,

—Է՛հ, զաւակս, նորէն Աստուծոյ կամքն է, անոր ողորմութիւնը մեծ է, հատուցման ճանապարհները անչափ են. թէ որ Գասպար արդար էր, իր վարձքը կը ստանայ երկինքին մէջ:

—Երկինքի՞ն մէջ:

—Հա՛, ի հարկէ երկինքին մէջ. աշխարհն ի՞նչ է որ. այս աշխարհը փուճ, Ժամանակաւոր բնակարան է, անցաւոր է:

—Հիմայ ինչպէ՞ս գիտնանք որ ան գոնէ երկինքին մէջ չի տանջուիր, որ ան վարձատրուած է, բաղդաւոր է:

—Պէտք է հաւատալ որ ան բաղդաւոր է:

«Պէտք է հաւատալ որ ան բաղդաւոր է», կրկնեցի ես եւ դուրս ելայ: Անկէ վերջը ա՛լ եկեղեցի չգացի. ինծի համար ըսին թէ «անհաւատ է»:

Տարիներ անցան. ես ամէն շաբաթ կէս գիշերին կ'երթայի կը չոքէի Գասպարի գերեզմանին վրայ, կու լայի, կը հառաչէի, դէպի երկինք կը բարձրադիտէի աղաղակներս, կ'աղաչէի Գասպարին որ ինծի ըսէ թէ ինչպէ՞ս է երկինքին մէջ, աշխարհի վրայ կրած տուն:

ջանքներէն լիւրջ: Ան դեռ բան մը չէ րօտած ինծի, ես տակաւին կը սպասեմ, եւ ինծի տակաւին «անհատ» կ'սեն: Եւ ոսկայն պէտք էր որ զիս գող անուանէին. քանի՜ տարի զողութիւն ըրի անկէ ետքը, աւաղակներու ընկեր դարձայ: Դրացիներէն որո՞ւն որ հաւը կորսուէր՝ ես գողցած էի. պօստանները ես կ'աւրչտկէի, այգիները ես կը կողոպտէի, մոլորած անասունները ես կը տանէի կը ծախէի: Եւ ես չէի բռնուեր, չէի պատժուեր. միայն օձէն կը վախնայի, ուրիշ ոչ մէկ բանէ: «Կ'երեւայ թէ ունեւորի մալը չուսնեւորին հալալ է», կը մտածէի ես, ալլապէս ինչո՞ւ երկինք չի պատժեր զիս. նոյն իսկ դաշտերու պահապան էի:

Օր մը՝ հեռուն, գիւղին դաշտերուն ծայրը հանդիպեցայ ճիշդ այն մուրացիկանին զոր տարիներ առաջ՝ անգամ մը, յիսուն րուբլիին գողցած օրս տեսած էի: Ան ա՛լ աւելի խղճալի էր, աւելի ծեր ու մաշած. տարիներու տանջանքը, չքաւորութեան օրերու շարքը աւերակ դարձուցած էին անոր մարմինը. հաղիւ թէ կրնար քաշքըշել ինքզինքը. կարծես ոսկորները ծանր կու գային իրեն: Կրկին երկու փայտ ունէր թեւերուն տակ, կրկին պարկ մը կախուած էր ուսն ի վար: միայն՝ փայտերը աւելի հինցած էին անվերջ գործածութենէն, ու պարկն ալ աւելի մաշած, աւելի պատռտած էր, առջի պէս նորէն հաց կար մէջը:

Ան էր, նոյն ողորմելի մուրացիկանն էր, քանի՜ տարի կար որ կը թափառէր: Այս անգամ իր տեսքը չբարկացուց զիս. ես նոյն իսկ ուրախացայ իրեն հանդիպելուս համար, եւ գիտէ՞ք ինչու. կը զարմանաք՝ եթէ ըսեմ: Ես որոշեցի այդ թշուառը կողոպտել. երկար ատենէ ի վեր կ'ուզէի այն տեսակ բան մը ընել որ երկինքը զլխուս ճայթի. կամ երկիրը պատռտուի, զիս կուլ տայ, եթէ երբեք աշխարհի մէջ պատիժ կայ չարութեան համար: Ունեւորը կողոպտելէն ի՞նչ մեղք, կը մտածէի ես. պէտք է այս թշուառը կողոպտել որպէս զի երկինքէն քար իյնայ զլխուս: Ես պատիժ կ'ուզէի, պատիժ կը խնդրէի երկինքէն:

Մօտեցայ. մուրացիկը զիս ճանչցաւ, բայց այս անգամ չվախցաւ. կարծես հոգը չէր թէ կրնան բան մը ընել իրեն. կ'երեւայ թէ կեանքէն յոգնած էր. կեանքը բոռ մըն էր զոր կը քաշէր աւկամայ, իսկ ես . . . ես գող էի, ես պատիժ կը փնտռէի:

— Զէ՛, բարեկամ, ըսի, կրկին իրարու հանդիպեցանք:

— Հա՛, հանդիպեցանք, պատասխանեց անտարբեր:

— Դուն նորէն այնպէ՞ս ես:

— Ձէ, ըսաւ, ես ա՛լ այնպէս չեմ, ես հիմայ աղէկ եմ, դո՛ւն նորէն այնպէս ես:

Ակնարկութիւնը հասկցայ. աւելի լաւ, որովհետեւ բարկուած թիւնս կը գրգռէր:

— Հա՛, ես նորէն այնպէս եմ, պարկիդ մէջ ի՞նչ կայ:

— Պարկի՞ս մէջ . . . պարկիս մէջ ոսկի կայ, լեփ լեցուն է, գողցած եմ, չե՞ս լսեր ձայնը:

Ու պարկը երերցուց. պատռուածքներէն հացի փշրանքներ ինկան:

— Դիտե՛ս, դուն անգամ մը ձեռքէս պրծար, բայց ա՛յ չես ազատիր, ըսի:

Պատասխանի փոխարէն՝ տարօրինակ կերպով մը ժպտեցաւ:

Կոպտութեամբ խիցի անոր պարկը, ձեռնափայտերէն մէկը դուրս քաշեցի թեւին տակէն, յետոյ միւսը. Հազիւ թէ երերտկալով կրցաւ կանգուն մնալ. Ինծի կը նայէր:

— Ես հիմայ ի՞նչպէս երթամ, մութը ինկաւ, գիւղը հեռու է, ըսաւ հանդարտութեամբ:

— Ինչպէ՛ս կ'ուզես այնպէս գնա՛, դէ՛հ, սողա՛ օձի պէս, ըսի եւ թափով հրեցի. երեսի վրայ վար ինկաւ:

— Օ՛, հանդարտ կեցիր, ես չեմ սողար, շատ սողացի արդէն ես այսպէս կը մնամ, թող գազանները գան ըզքտեն զիս: Իսկ դուն. Աստուծա՛յ չես վախնար, գիտեմ, թո՛ղ դոնէ խիղճդ գազան դառնայ, քեզ ըզքտէ. խի՞ղճ ալ չունիս . . .

Եւ սկսաւ հեկեկալ. Ես կը նայէի, կը լսէի. Բարացած մնացի գտնուած տեղս. Երկար տարիներէ վերջ առաջին անգամ ըլլալով ես զգացի թէ իսկապէս ոճրագործ եմ. անոր հեծկլտուքին ձայնը մինչեւ հոգիիս խորը կը թափանցէր: Ալեւոր մօրուքին վրայէն թափուող արցունքները կաթիլ կաթիլ իմ կոշտացած սրտիս վրայ կ'իյնային եւ զայն կը քանդէին: Հին օրերու լացս եկաւ, աչուքներս լեցուեցան, շտապով պարկն ու փայտերը տարի կողքին դրի ու փախայ առանց ետիս նայելու: Կը փախչէի, բայց ականջներուս մէջ դեռ կը հնչէր անոր հեծկլտուքը. անոր լացին ձայնը զիս կը հալածէր: Փնտռած պատիժս գտայ: Ես ա՛յ դող չէի:

Աթօ վերջացուց, ոտքի ելաւ, հրացանը առաւ ու գնաց: Արփիին ճաճանչները տակաւ կը գրկէին երկինքը:

Հոյսը կը ձեղքուէր:

Ա. ԱՇԱՐՈՆԵԱՆ

ԻՒՆԻՕՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՀՐԴԵՅԻ ԵՒ ԿԵՆԱՑ ՃԻՒՂ Հաստատեալ ի Բարիկ 1828 — 1829

ՀՐԴԵՅԻ ՃԻՒՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք	274 Միլիոն Փր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	24 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	119 » »
Ապահովագրեալ դրամագլուխ	21 1/2 Միլիոն »

ԿԵՆԱՑ ՃԻՒՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք	129 Միլիոն Փր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	12 » »
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	272 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	158 » »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 52.21% — ինչ որ «Իւնիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկայ եւ քաղխաւորութիւն մը ՈՐՈՒՆ, ՆՄԱՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ ԳՏՆԵԼ ԱՐԵ-ԻՆԷԼԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՒՆԻ Է ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ:

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց գեղջեալ կիներով: Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի դերադանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները: Շահաբաժիններու տարուէ տարի անփոփոխական վճարում, որով «Իւնիօն»ի ապահովագրուողք ՉԵՐԾ են այն վնասներէն եւ յուսախաբութիւններէն, որոց կ'ենթարկուին միշտ այն անձիք, որ Շահաբաժիններու բարդման ՅՈՌԻ ԵՒ ՎՆԱՍՍԿԱՐ դրութեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին:

Ընկերութեան դրամատունն է ՕՍՄ. ԿԱՅՍ. ՊԱՆԲԱՆ: Թոռքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէն ՍԻՄՕՆ ՔԱՅՍԷՐԼԵԱՆ

Կենաց ճիւղին Տեսուչ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Արամպույ, Սուրբան Համամ, Բասաժ Քաթրճըօղլու

Դեր Գործակալութիւն, Ղալաթիա Խաչկիժ Խան

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մեջ

5—10

ՀԵԼՎԷՏԻԱ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Հրդեհի, կենաց եւ ծովային արկածներու դէմ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒԹԻՉԻՉԻ
Ո. ՍԻՑ ԵՒ ԸՆԿ.

Կալաթ, Պէտլէ-թէ-Էլ-Էն, Բէ-23, 24, 25

5—10

ՖԵՆԻՔՍ ՕԹՐԻՇԻԷՆ

ԿԵՆԱՑ, ՀՐԴԵՀԻ, ԾՈՎՈՒ

ԿԱՅՍ. ԹԱԳ. ԱՌԱՆՁՆԱՇՆՈՐ ՀԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ՎԻԷՆԱ. 1860ԻՆ

Գրասենեակ՝ Հաճօրույս խան, քիւ. 52, 53, 54, 55, 56
Լիազօր ներկայացուցիչ՝ Գ. ՖԵՐԱՏԵԱՆ

Ֆենիքս Օթրիշիէն Ընկերութեան կենաց ապահովագրութեան օրինակ մը. — 35 տարեկան մէկը որ կ'ուզէ ապահովագրուիլ Ֆենիքս Օթրիշիէն Ընկերութեան 26,000 Ֆր. ի եւ քսանհինգ տարուան համար, տարեկան 925.80 Ֆր. պիտի վճարէ եւ պայմանաժամուն պիտի ստանայ 31,266 Ֆր. հնչուն դրամ ամբողջովին, իսկ եթէ մեռնի զոր օրինակ, 10 տարիէն, իր ժառանգորդները անմիջապէս պիտի ստանան 21,314.62 Ֆր.: Այս ամէն գումարները ԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ չեն, այլ իՐԱԿԱՆ, եւ Ֆենիքս Օթրիշիէն Ընկերութիւնն այս գումարներուն վճարումը կ'երաշխաւորէ իր բոլորով:

5—10

ՕՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ՆԵՐՈՒԴ ԳԵՂԱՐՈՒԽԵՍՏԱԿԱՆ ՅՈՒՅՈՋԱՆԳԻՄ ՍԻՆԿԷՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Բերա, Մեծ-Փողոց քիւ. 343 եւ. 343 կրկին
Պօն Մարշէին դեմ

Ամէն օր բաց է մուտքը ազատ

3—40

ՔԵՍ ԲԱԴԵՌՆԷԼ

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Հիմնեալ ի Բարիզ 1841

Կը գործէ ֆրանսական կառավարութեան հսկողութեան եւ հակակշիռն տակ

Սկիզբէն ի վեր ապահովագրեալներու եղած վճարում Ֆր.	300,000,000
Սկիզբէն ի վեր արձանագրեալ ապահովագրութիւնք »	700,000,000
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք »	85,000,000
Դրամագլուխ եւ պահեստ »	62,750,000

Ուրեմն ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին վրայ պահեստի համեմատութիւնն է 74⁰/₁₀, որով ՔէՍ ԲԱԴԵՐՆԷԼԻ ընծայած երաշխաւորութիւնը գեր ի վեր կը հանդիսանայ ուրիշ ընկերութեանց ցոյց տուած երաշխաւորութեանէն:

Ընկերութեան Վարչական Խորհուրդը կազմուած է Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր դրամատէրներէն:

Թուրքիոյ ճնօրէն ԳԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

Սթամպուլ, Սուլթան Համամ, Բասափ Քաղըրճըզլու

Ընկերութեան վրայ տեղեկութիւն առնելու համար դիմել

2—10

ՔՐԷՏԻ ԼԻՕՆԷԻ

Պ Ա Լ Ք Ա Ն

Առանձնաշնորհեալ Ազգային Ապահովագրական Հնկերուքին

Ի Ս Օ Ֆ Ի Ա

Դրամագլուխ 7,500,000 Քր.

Դրամատունք քնկերութեան՝

Պուլկար Աղզ. Դրամատուն՝ Սօֆիա, Անգլեւաւտորական Դրամատուն՝ Լոնտոն, Տոյէ Պանք, Պերլին, Օսթ. Կայս. Դրամատուն՝ Բարիզ, Քրէտի Լիոնէ՝ Կ. Պոլիս: 5-10

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ
Հնդկ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ Ա Ր Շ Ա Կ Ո Ի Ն Ճ Ե Ա Ն
Կ. Պոլիս, Ղալաթիա, Պանք Օթոմանին դէմ, Թաշթապրուն խան

ՏԻ ԼՈՒԻ ԵՈՒՆԻՆԸՆ ԷՆՏ ՔՐԱՌԻՆ

(The Law Union & Crown)

ԱՆԳԼ. ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ԸՆԿ.

Հրդեհի, Կեանքի և Արկածի դէմ
Հիմնուած 1835ին Լոնտոնի մէջ

Դրամագլուխ 1,500,000 Ա. Ո.
Պահեստի դրամ 4,800,000 " "

Հնդկ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
Ridley, Rowell & Co

Կալաթա, Քեօլեօղլու խան քիւ 9-10
5-10

ՈՒԷՍԴԸՐՆ

Հ Ր Դ Ե Հ Ի Դ Է Մ

ԱՆԳԼԻՍԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.

Հիմնեալ 1851ին

Հատուցուած վնասներու գումարը Անգլ. Ոսկի 6000000
Պատրաստ դրամ եւ տարեկան հասոյթ » » 1250000
Վճարեալ դրամագլուխ » » 410000
Հրապարակիս ծանօթ Ֆրանսական եւ գերմանական ընկերու-
թեանց դրամագլուխը 100,000էն աւելի չէ:
«Ուէսդըրն» Ընկ.ը հրդեհի դէմ ամէն կարգի գործեր կ'ապա-
հովագրէ, վնասները տեղւոյն վրայ եւ անմիջապէս կը հատուցանէ:

2-10

Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
ԳԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

Պոլիս, Սուլթան Համամ, Բաթըրճը Օղլու խան թիւ 43

VICTORIA DE BERLIN

ՅԱՄԱՔԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ

ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱՊԱՅՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԻԲԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՌԼԵՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԱՄԷՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ԳՈՒՇԱԴՐԷ
ՈՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ, ՕԺԽԻ, ԵՐԿԱԾԻ, ԿԻՄԱՅ ԹՈՇԱԿԻ ՏԻՆԳԵՐ
ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ 1853 20 սեպտեմբեր արքայական հրովարտակով և
ուղղակի կառավարութեան հսկողութեան ներքեւ:

ՎԻԲԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՐԼԵՆ ԿԵԱՆՔԻ ապահովագրութիւններուն թէ
բժշկական քննութեամբ և թէ առանց բժշկական քննութեան
Առանց բժշկական քննութեան եղած կեանքի ապահովագրութիւն
ներուն վճարումները չաբաթական մասնավճարներով տեղի
կ'ունենան, սկսեալ 5 դրուչէն

Ապահովագրեալ գումար 1902/ն	ՅԸ.	1,244,457,577
Պահեստի դրամ 1902/ն	»	451,284,214

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆԵՐԸ

Օսկայս Պանքա Գրետի Լիոնէ

Լիազօր Ընդհ. Ներկայացուցիչ

ՄԻՀՐԱՆ ՍԻՆԷՄ ԳԱԼՅԱՅԵԱՆ

5—10

Պոլիս, Քաղրքնոլու խան, թիւ 45 և 45 Բ.

PHENIX ASSURANCE COMPANY LTD OF LONDON

Դրամադրուի և պահեստի դրամ Ա. Ո. 4,500,000

Տարեկան հատոյթ Ա. Ո. 1,500,000

«ՖԻՆԻՔՍ» 121 տարիէ
ի վեր հիմնուած սոսկ
հրդեհի ապահովագրու-
թեան Ընկերութիւն մէ
և ցարգ հատուցած է
առաւել քան 26,000,000
Ա. Ո. շնասույց համար:

«ՖԻՆԻՔՍ» կ'ապահովագրէ հրդեհի և կայծակի գէմ շէնք, կարա-
սիք և ապրանք յոյժ նպաստաւոր պայմաններով:

Դիմել առ Լիազօր Ընդհ. Դործակալ Պոլսոյ և Գաւառաց
Դ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, Վալարիա, Վիքարիա խան, Պանք Օրօմանի բով.
Զննիչ Րիսքներու (Inspecteur des Risques) Ա. ԷՆՔՍԷՐՃԵԱՆ

5—10

ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԳԻՇԵՐՈԹԻԿ ԵՒ ՅԵՐԵԿԵԱՅ

Կը փութամ ծանուցանել պատ. ազգայնոց թէ Կայս. Կառաւարութեան հրամանաւ վարժարան մը հաստատած եւ ի Բանկալթի, Նշան Թաշիի կողմը, Ռուսաց հիւանդանոցի փողոցը, թիւ 12 եւ 14 տուններուն մէջ:

Վարժարանս ունի երկսեռ մանկապարտէզ մը, երկսեռ նախակրթարան մը եւ բարձր. նախակրթարան մը միայն աղջկանց յատուկ:

Դասախօսութիւնները սկսան 1/14 Նոյեմբեր, երկուշաբթի օր: Աշակերտ տալ փափաքող ծնողները կը հրաւիրուին ամէն օր առաւօտէն մինչեւ կէս օր տեսակցիլ տնօրէնութեան: Կես, տեղեկանալու համար ուսմանց ծրագրոյն եւ ընդունելութեան պայմաններուն:

1—10

Հիմնադիր-տնօրէն
Յ. Գ. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անթիւ եւ անհամար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ գէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ զժգոհութեանց եւ տաղտուկի ազդիւր մըն է:

Բոլոր աշխարհ գիտէ թէ՝

Ս Ի Ն Կ Է Ր

Հայրայթիչ ԿԱՅՍ. ՊԱՆԱՏԱՆ The Singer Manufacturing Co

մեքենան լաւագոյնն է. սոյն մեքենան ամէնէն աւելի կատարելագործուածը, հաստատուելու եւ դիւրագործածելին ըլլալուն՝ բոլոր վանդակ աշխարհի մէջ՝ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Ձեռքի, ոտքի, ու ոտքի եւ ձեռքի միանգամայն մեքենաներ կը գտնուին:

ՍԻՆԿԵՐԻ մեքենաները կը ծախուին մի միայն Սինկեր Ընկերութեան վաճառատանց մէջ՝

ԲԵՐԱ { 1. Մեծ փողոց, Պօն Մառէի գէմ, Թ. 343 և 343 կրկին՝
2. Մեծ փողոց, Կալաթա Սէրայի Լիսէին գէմ.

ԿԱՆԱԹԱ { 1. Սինկեր խան, Թիւնէլին ետեւը.
2. Գարաքէօյ, Թրամվէյին կայարանին գէմ.

ՊՈԼԻՍ { 1. Սուլթան Համամ, Թ. 2
2. Սուլթան Պէյազիտ, Թրամվէյի կայարանին գէմ, Թ. 13

ՍԵԻԲՍԱՐ Զարչը Պօյու, Թ. 120.

ՇԱՐՔԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձրի.

Կատարեալ երաժիշտութիւն:

Մասնաճիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ:

Սինկերի Ընկերութեան կեդր. վարչատեղին կը գտնուի Բերա, Մեծ Փողոց, Թ. 343 եւ 343 կրկին, Սարգիս Պէյ Տիւղզլուի տունը:

1—10

ԳՐԱՏՈՒՆ ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

4. ՊՈԼԻՍ

ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Այլատուած ու երկարօրէն մտածուած լայն ծրագիրի մը արդիւնքն է Նշան-Պապիկեան Մատենադարան, որ կրկին նպատակ մը ունի.

1.—Հաւաքել մեր կարեւոր գրողներու հոս ու հոն ցրուած գործերը, որոնք բերքերու վաղանցուկ կեանքին մէջ կորուսած են, ու զանոնք իրենց վերջնական ձեւին, գիրքի ձեւին տակ հրատարակել:

2.—Հրատարակել նաեւ մեր գրողներէն լատ մը անտիպ գործեր եւ այս կերպով գրգիռ ըլլալ որպէս զի իրենց մտածումին ամբողջական արտայայտութիւնը տան երկարաշունչ աշխատութիւններու մէջ: Եւ

3.—Օտար հրաշակերտները, թարգմանութիւններով ծանօթացնել, զանալով որ որչափ կարելի է ուղղակի բնագիրներէն ըլլան ատոնք:

Այս մատենադարանին մէջ հրատարակուած են մինչեւ հիմա

2. Ն. ՍԱՍՏՈՒՐ.—ՅՈՒՆԻՐ (*հերոսածներ*, 1892—1902), 96 էջ, 1902

Լու թուղթի վրայ 5 զրշ.

Շքեղ թուղթի վրայ 10 »

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—ԴՐՈՒԱԴՆԵՐ, 214 էջ, 1904

7½ »

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ.—ԱՆՐՋԱՆԻ (*հերոսածներ*) 77 էջ, 1904

5 »

Պատրաստուելու վրայ են շարք մը գործեր, որոնց մասին նետզնետե տեղեկութիւններ պիտի տանք:

Այս գործերէն զատ Նշան-Պապիկեան գրատունը մտադրած է հրատարակել նաեւ դպրոցական դասագիրքերու ամբողջական շարք մը, որոնք, բաւորովին նոր ուղղութիւններու, մեթոտի ու ծրագիրներու տակ պատրաստուած, պիտի կարենան գոհացնել, ինչ որ հիմա կը փնտռուի ու եւ է նոր դասագիրքի մէջ: Ուրախ ենք ըսելու որ մեր ուսուցիչները գնահատելով մեր ջանքերը պէտք եղած ընդունելութիւնը ըրին առազին անգամ հրատարակած երկու գործերնու:

Այս շարքէն հրատարակած ենք՝

Ն. Ս. ԽԱՆՃԵԱՆ.—ԱՇԽԱՐԽԱԳՐՈՒՄԻՆ, *Միջին Դասընթաց*, 1902,

256 էջ, 5 զրշ.

» ԱՇԽԱՐԽԱԳՐՈՒՄԻՆ ՕՍԺ. Կայսրութեան, 1902 5 »

Հետզնետե պիտի հրատարակուին մնացեալ շարքերը:

